

TussenRuimte

MISSIONAIR • INTERCULTUREEL • VERBINDEND

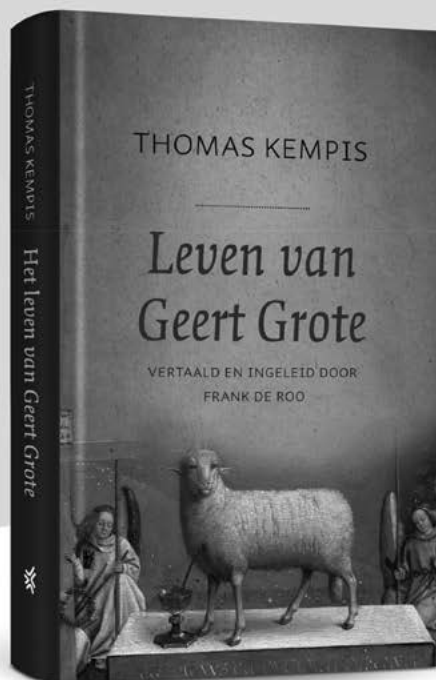
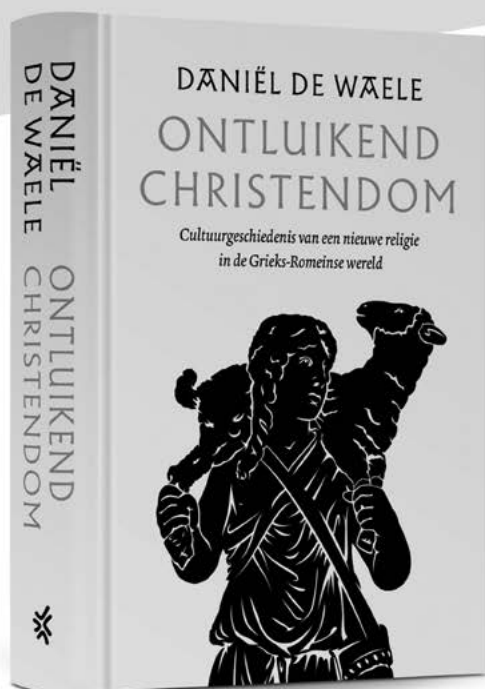

2022 | 1 KIND IN HET MIDDEN

Spiritualiteit voor het dagelijkse leven

Thomas à Kempis schreef een biografie over Geert Grote en daarmee het belangrijkste basiswerk voor de Moderne Devotie. Deze eerste complete Nederlandse vertaling vertelt het verhaal van de religieuze ervaring die het leven van Geert Grote drastisch zou veranderen. Het is een meesterwerk op drie niveaus: geschiedkundig, literair en spiritueel.

ISBN 978 90 4353 713 1 | Hardback | € 17,99

Het leven, geloven en denken van mensen in de eerste eeuwen is zonder meer fascinerend. Daniël De Waele neemt de lezer mee naar de periode van de antieke oudheid en laat zien hoe joden, heidenen en christenen hun levens leefden. Op deze manier schets De Waele de wereld waarbinnen het Nieuwe Testament is ontstaan, gegroeid en geïnterpreteerd.

ISBN 978 90 4353 661 5 | Hardback | € 29,99

Nu verkrijgbaar in de boekhandel!

 KokBoekencentrum
UITGEVERS | UTRECHT

3 Redactioneel

12 Gastcolumn

27 Was getekend

36 Column

50 Beeldmeditatie

52 Impressies

56 Kunst & cultuur

- *Film*

- *Boeken*

- *TR-tips*

62 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Petra Laagland Winder
Bevrijdend leren lezen
Kritische pedagogiek op de Filippijnen

ONDERZOEK | Petra Laagland Winder
Vieren met kinderen
in Nederlands-protestantse context

13 DEBAT | Jutta Eilander-van Maaren –
Maartien Hutter
Nooit meer een kleurplaat?!

PORTRET | Praxedis Bouwman
Trinette Verhoeven: **'Zet Godly Play in!'**

22 ANTITHESE | Rohan Gideon
Volwassenen in India: luister naar kinderen

IN BEELD | Praxedis Bouwman
en Petra Laagland Winder
– **Kind, kerk, app**
in Zweden en Duitsland (28)
– **Orthodox gebedenboek in België** (31)
– **Pakistaans kinderboekproject over religieuze**
feesten (33)

38 INTERVIEW | Praxedis Bouwman
'Dat houvast, dat extra, wil je doorgeven
aan je kinderen'
Een 'ervaringsgesprek' met Samuel Goyvaerts

PERSPECTIEF | Petra Laagland Winder
Iris Veerbeek van Arkade:
'Laat kinderen zelf verbinding leggen
met hun eigen leefwereld'

TussenRuimte

missionair • intercultureel • verbindend

15e jaargang | nummer 1 | maart/april 2022

ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een kwartaaltijdschrift voor missionaire en interculturele theologie dat verschillende christelijke stromingen verbindt en samengesteld wordt door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet verslag van missionaire initiatieven, in woord en daad, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met MissieNederland, Prisma, de Verenigde Protestantse Kerk in België en Uitgeverij KokBoekencentrum in Utrecht.

© 2022 Uitgeverij KokBoekencentrum en de redactie van *TussenRuimte*

Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagafbeelding: Illustratie van Trinette Verhoeven in: 'Wij horen bij elkaar', voor kinderen 4-8 jaar

Redactie

Tom Boesten, Praxedis Bouwman, Rob van Essen, Jaap Haasnoot, Renate Japenga, Petra Laagland Winder, Verry Patty, Carry Rietveld, Peter-Ben Smit, Jan van 't Spijker, Alexander Villamil Morea-van Berkum

Eindredactie

Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG

Redactieadres

TussenRuimte
Nederlandse Zendingsraad
Joseph Haydnlaan 2A
3533 AE Utrecht
T (0343) 745 245
E tussenruimte@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl/tussenruimte

Foto's en illustraties

Trinette Verhoeven (omslag voor), Joy Calang (5, 6), Anna Bekebrede (8), Carla Manten (17), Sandra Haverman/LDC PKN (19), Joke Vermeire (20), Roel Ottow (27), Annastasia Akhnina (31-33), Varda Zafar (34-35), Sam Goyvaerts (40-43), Marius van Dokkum/ArtRevisited (51)

Basis-layout

Peter Slager | Garage bno

Abonnementenadministratie

VBK | media, abonnementen
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
T 088 - 700 2780 (09.00-12.00)
E tussenruimte@kokboekencentrum.nl

Abonnementen per 1 januari 2022

Los nummer: € 13,75
Jaarabonnement: € 49,00
(bij betaling via automatische incasso)
Buitenland: € 66,00
Proefabonnement: 2 nummers € 18,00
Introductieabonnement (25% korting): € 36,25
(bij betaling via automatische incasso)
Studentenabonnement: € 31,00

Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal drie maanden voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

Kind in het midden

In dit *TussenRuimte*-nummer staat het theologiserende kind centraal. Ook kinderen horen immers volop bij de kerk. Hoe worden kinderen betrokken bij het geloof, en op welke manier dragen juist zij daaraan bij? Op welke manier kan de christelijke kerk het theologisch perspectief van het kind integreren, hoe gebeurt dit al en welke vernieuwende tendensen zijn er gaande?

Lydia van Leersum-Bekebrede benadrukt in haar dissertatie het belang van *agency* van kinderen. Er gebeurt al heel veel binnen de kerken – en we moeten de actieve rol van het kind niet over het hoofd zien. Het daagt ons ook uit om naar de huidige praktijken te kijken. Rohan Gideon uit India stelt dat kinderen hun ‘uitvoerend werk’ al in zich dragen, het vraagt van volwassenen om te luisteren; het levert een voller en meer representatief ‘imago dei’ op. Jutta Eilander-van Maaren en Maartien Hutter reflecteren op het onlangs verschenen boek *Nooit meer een kleurplaat*, een Nederlandstalig handboek, waarin handvatten worden aangereikt om aan de slag te gaan met kindertheologie.

In dit nummer zetten we volop in op praktische voorbeelden en uitwerkingen. Zo horen we het verhaal van Joy Calang die de concepten van kritische pedagogie inzet bij haar werk op de Filipijnen. Varda Zafar werkt aan boeken voor kinderen in de leeftijd van 3 tot 5 jaar in een Pakistaanse en Indiase context. Zij probeert het gesprek op gang te brengen over religie, toegespitst op de beleving van kinderen. Anna Kostyleva focust zich op oudere kinderen, waar bij het belang van gebed grote aandacht krijgt.

Sam Goyvaerts benadrukt het belang van ritueel en gebruik als een spiegel en educator voor geloofsontwikkeling. En we kijken ook vooruit, bijvoorbeeld met Iris Verbeek die de vraag stelt: welke rol kunnen religie en verbeelding hebben in de basisschoolcontext, specifiek op het gebied van duurzaamheid?

We hopen dat deze bijdragen het gesprek over kindertheologie verder op gang brengen – niet alleen over kinderen, maar juist met het kind in het midden.

— Themaredactie: Petra Laagland Winder en Marieke van der Giessen-van Velzen

Bevrijdend leren lezen

Kritische pedagogiek op de Filippijnen

‘Leraren zijn in de positie om verandering teweeg te brengen, te beginnen in hun eigen invloedssfeer.’ Joy Calang geeft les aan mensen die moeite hebben met lezen in een leeskliniek die ze heeft opgezet met bevriende leraren in Cagayan de Oro, Mindanao. Ook doet ze onderzoek naar kritische pedagogiek bij alfabetiseringsleerkrachten in diverse contexten in de Filippijnen.

Bevrijdend lesgeven

‘Ik heb onderzoek gedaan naar hoe kritische pedagogie wordt opgevat en tot uitdruk-

Joy Calang geeft op de Filippijnen les in een leeskliniek. Verder doet zij ngo-werk voor het trainen van leerkrachten in leesvaardigheidspraktijken in de kleuterschool tot groep 3, voor kinderen van ongeveer 5 tot 8 jaar oud. Ze is adviseur van de Nationale Raad van Kerken in de Filippijnen (NCCP) over programma-ontwikkeling voor de Vacation Church School (VCS).

king gebracht, zowel in theorie als in de praktijk, door kleuter- en basisschoolleerkrachten’, vertelt Joy Calang, ‘speciaal als zij kinderliteratuur gebruiken in hun lessen.’ ‘Kritische pedagogie komt voort uit de bevrijdende pedagogie, waar Paulo Freire bekend om staat. Het uitgangspunt is dat onderwijs een niet-neutraal terrein moet zijn, waar leerlingen en leerkrachten zich bezighouden met kritiek, dialoog en de praktijk van vrijheid. Het doel is sociale rechtvaardigheid en transformatie.’

In haar werk als alfabetiseringsleraar probeert Joy Calang kritische pedagogie op diverse manieren vorm te geven:

- a. ‘het creëren van mogelijkheden voor mijn leerlingen en hun families om hun eigen leerproces gestalte te geven’: van het ontwikkelen van programma’s tot het uitvoeren ervan, en het geven van feedback op basis waarvan ze de volgende stappen kunnen zetten;
- b. het creëren van mogelijkheden voor kritiek op de gebruikte middelen (gedrukte en multimediale teksten);

Filippijnse kinderen in de leeshoek.

- c. het vinden van verbanden tussen de tekst en hun wereld, in het bijzonder de implicaties van macht in het materiaal dat zij lezen of waarnemen;
- d. het vinden van verbanden tussen de tekst en de ervaringen van andere mensen, ‘vooral onder mijn leerlingen die een relatief bevoorrecht leven hebben’.

Paulo Freire (1921-1997) was een Braziliaans onderwijshervormer, pedagoog en andragoog, hoogleraar in Pernambuco en directeur van het departement voor Cultuurverspreiding. Hij legde zich toe op volwasseneducatie in Noordoost-Brazilië en coördineerde in 1962 het nationale plan voor de alfabetisering van volwassenen. Hij is vooral bekend door zijn boek *Pedagogiek van de onderdrukten*. Zijn werkwijze en theorie vormden mede de grondslag voor project-onderwijs en de kritische pedagogiek.

Tegen de verdrukking in
 ‘Onder de leraren met wie ik werkte, onderzochten we hun ervaringen op openbare scholen in achtergestelde gemeenschappen. En daarachter de ervaringen van de mensen in die gemeenschappen.
 We bespraken specifiek de benarde situatie van de inheemse volken in dit deel van de Filippijnen, de Lumad genoemd. In hun strijd voor hun land en zelfbeschikking, worden zij voortdurend en op allerlei manieren door de regering aangevallen. Zij, en degenen die hen steunen, leven in een zwaar gemilitariseerde situatie. Zij worden onderworpen aan een grootscheepse campagne, die hen als terroristen bestempelt. Hun scholen en gemeenschappen zijn beschoten en gebombardeerd, leden van de stammen zijn lastiggevalen en gedood, en zo zijn er nog vele wreedheden tegen hen gericht. Als vervolg op deze discussies zagen de leraren zelf hoe belangrijk het is om hun beroep in verband te brengen met ervaringen buiten hun eigen vakgebied, vooral ervaringen

Protest van de Nationale Raad van Kerken op de Filippijnen.

Overleg programma-ontwikkeling voor de Vacation Church School.

van onderdrukking. Zij erkenden dat zij in de positie zijn om verandering teweeg te brengen, te beginnen in hun eigen invloedssfeer.’

Een nieuw plan

‘Mijn werk met de Nationale Raad van Kerken zal waarschijnlijk een soortgelijke lijn volgen, gezien de traditie van solidariteit met de onderdrukte sectoren van het land. In de komende tijd zullen we een programma ontwikkelen, dat de schijnwerper richt op online seksuele uitbuiting, vooral met het doel kinderen daartegen te beschermen.

We gaan samenwerken met specialisten op dat terrein. Het project zal in mei dit jaar van start gaan.’

Vertaling en bewerking: Tom Boesten

— Petra L. Laagland Winder studeerde cultuurwetenschappen en theologie. Zij werkt momenteel aan haar doctoraat over individuele geloofservaring en gedeelde geloofstaal aan de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam.

Vieren met kinderen in Nederlands-protestantse context

Al jong was Lydia van Leersum-Bekebrede zich bewust van culturele verschillen, ook in de kerk. Ze deed een onderzoeksmaster Culturele antropologie en een bachelor Latijns-Amerika Studies promoveerde eind vorig jaar op de vraag hoe kinderen participeren in de Protestantse Kerk in Nederland. Petra Laagland-Winder bevroeg haar op de opvallendste bevindingen uit haar promotie-onderzoek.

Je benoemt in je boek over ‘Vieringen met kinderen’ dat je opgroeide in Mozambique en Angola. Is dit van invloed geweest op je onderzoek?

‘In mijn boek benoem ik vooral dat ik hierdoor zowel een *insider* als een *outsider* ben. Ik ben Nederlandse en christen, dus ik kon makkelijk meepraten met de mensen die ik in mijn onderzoek ontmoette. Maar zelf heb ik als kind nauwelijks vieringen in Nederlandse protestantse contexten meegemaakt. In dat opzicht stond ik er open in.

De invloed van mijn opvoeding gaat eigenlijk dieper. Ik weet hoe verschillend christenen en kerkdiensten eruit kunnen zien. Veel diverser dan de variatie binnen de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) alleen. Mijn opleiding antropologie heeft versterkt dat ik niet snel oordeel over zulke verschillen, dat ik mensen in hun waarde wil laten en probeer te begrijpen waarom ze doen wat ze doen. De basis voor die houding ligt dus in mijn kinderjaren.’

Waar ging het onderzoek over?

‘We wilden in kaart brengen wat er nu eigenlijk gebeurt op zondag in de zondagschool en kindernevendienst, maar ook in de kerkbanken op zondagochtend of bij andere diensten met kinderen. Het concept dat ik voor deze praktijken gebruikte is *liturgisch ritueel*, een term die een theologische en antropologische visie combineert en ruimte laat voor het handelen van God en mensen. De hoofdvraag was:

‘Hoe worden liturgische rituelen met kinderen performed (uitgevoerd) in protestantse gemeenschappen in Nederland, hoe dragen ze bij aan de actieve participatie van kinderen, en hoe kunnen deze praktijken theologisch worden geduid?’

Om deze vraag te kunnen beantwoorden heb ik het onderzoek vooral op observaties gebaseerd. Ik ben bij eenentwintig vieringen met kinderen geweest, in vijftien PKN-gemeenten, en vaak ook bij vergaderingen vooraf of achteraf. Omdat ik zelf deze praktijken niet kende en niet wist wat er speelde, heb ik eerst

Lydia van Leersum-Bekebrede: 'Interacties van kinderen en volwassenen zijn belichaamde theologie.'

elf mensen geïnterviewd die het jeugdwerk in de PKN goed kenden, zoals jeugdwerkers en methodemakers. Daaruit is het eerste empirische hoofdstuk ontstaan, dat een overzicht geeft van de bestaande praktijken.

De praktijkvoorbeelden uit de interviews hebben ook geholpen om een selectie te maken van onderzoekslocaties voor de participerende observaties. Bij die observaties heb ik vooral gelet op wat mensen doen, op de interacties tussen kinderen en volwassenen, en op de ruimte: hoe ik die met mijn zintuigen ervaarde.'

'Veel enthousiasme voor kinderen en hun geloof'

Wat viel je op in je contact met de jeugdwerkers?

'Het enthousiasme voor kinderen en hun geloof wat ik bij jeugdwerkers zag! Ze gaven ook aan dat het thema van mijn onderzoek heel nuttig en relevant voor hen was. Dat was voor mij als onderzoeker heel inspirerend! Daarnaast merkte ik bij de gemeentes die ik heb bezocht een verlangen om met kinde-

ren betekenisvol bezig te zijn, met hen over geloof na te denken en samen uit geloof te leven. Mensen wilden hier graag over nadenken, maar deden dat soms pas doordat ik vragen ging stellen. Die rol – gemeenteleden aanzetten tot reflectie op vieren met kinderen – nemen jeugdwerkers regelmatig op zich en dat mag denk ik ook nog wel meer gebeuren.'

Wat waren de belangrijkste bevindingen in je onderzoek?

'Het belangrijkste was dat kinderen meer participeren dan volwassenen denken. Er wordt ook in de literatuur vaak opgeroepen om kinderen meer te betrekken. Die oproep doe ik ook, maar tegelijkertijd is het goed om te zien hoe kinderen nu al meedoen. Daarmee kun je goede praktijken die er al zijn versterken.

Bijvoorbeeld als mensen die vieringen met kinderen organiseren, vooraf ideeën verzamelen van kinderen die ze kennen, vaak hun eigen (klein)kinderen. Goed kijken, luisteren en vragen stellen maakt al verschil voor de participatie van kinderen.

Dan valt het bijvoorbeeld op dat kinderen die met hun eigen ding bezig leken tijdens

de dienst, meer van een verhaal of lied hebben meegekregen dan je zou denken. Hun bezigheden kunnen volwassenen misschien afleiden, maar zeker voor jongere kinderen helpt beweging juist bij het luisteren.

*‘Goed kijken,
luisteren en vragen stellen
maakt al verschil’*

Daarnaast is het me opgevallen hoe belangrijk vieren met kinderen eigenlijk is in theologisch opzicht. Allerlei begrippen komen dan langs, afhankelijk van de gemeente en iemands persoonlijke theologie, zoals verbond, bekering, goed leren leven, inwijding en mysterie. En dat kinderen deel zijn van de gemeente als het Lichaam van Christus of dat het belangrijk is dat ze leren over liturgie en bijbelse verhalen, omdat het christendom deel is van hun culturele erfgoed. Kinderen zijn de toekomst van de kerk, wordt er wel gezegd, maar mijn onderzoek belicht dat kinderen deel zijn van de kerk nu.

*‘Kinderen zijn niet
de toekomst van de kerk,
ze zijn deel van de kerk nu’*

Een belangrijke nuancering die ik heb ingebracht gaat over de discussie die er is in de internationale wetenschappelijke literatuur en de Nederlandse praktijk over intergenerationeel vieren. Intergenerationeel vieren en doelgroep-vieren worden daarbij vaak als twee uitersten geschetst, een tegenstelling. Mensen zien de zondagochtenddienst vaak

als hét moment om intergenerationeel te vieren: dan zouden alle generaties samen moeten zijn, en de kindernevendienst zien ze als een typische doelgroepviering. Maar in de praktijk beschrijven die definities eigenlijk geen echte praktijken maar eerder een soort ideaal van wat *worship* (vieren of eredienst) eigenlijk is.

Als je een willekeurige protestantse gemeente binnenloopt, kom je waarschijnlijk een mengeling van praktijken tegen: een biddagdienst voor kinderen en eentje waar vooral volwassenen komen, terwijl op zondag behalve de jongste kinderen iedereen in de kerk zit en de basisschoolkinderen daarna naar zondagsschool gaan. Of een dienst waarbij de kinderen eerst aanwezig zijn, dan naar de kindernevendienst gaan, en weer terugkomen voor de zegen, en waar een keer per maand een nul tot honderd-viering is.

Kliederkerk laat goed zien dat intergenerationeel en doelgroep door elkaar lopen: Kliederkerk wordt neergezet als intergenerationeel, maar er komen vooral gezinnen naartoe en de activiteiten, liederen en verhalen zijn duidelijk afgestemd op kinderen. Er is natuurlijk wel verschil tussen praktijken, maar wat mij opviel was dat of je nu vindt dat kinderen in de kerkdienst horen of in een eigen ruimte geloof mogen ontdekken, het allebei gebeurt vanuit de volle overtuiging dat kinderen en hun geloof belangrijk zijn.’

In je boek schrijf je over ‘performing God’.

Kun je uitleggen wat je daarmee bedoelt?

‘Zoals ik al zei heb ik erg gelet op interacties, op wat mensen doen in een ruimte. Tijdens een dienst zeggen en doen mensen dingen die gaan over God. Met andere woorden: hoe stel-

len mensen God present? Met ‘*performing God*’ wilde ik daarover nadenken. Daarbij wil ik direct toevoegen dat wie God is niet samenvalt met menselijke *performance* van God. In het hoofdstuk dat daarover gaat beschrijf ik vier praktijken. Allemaal benadrukken ze iets anders: dat kennis van God blij maakt, dat God uitnodigend is in de richting van kinderen, dat God mensen opwekt en een nieuw begin geeft en dat God mensen helpt maar misschien ook niet bestaat.

Deze interacties van kinderen en volwassenen tijdens verhalen, rituelen en spel zijn belichaamde theologie. Voor gemeentes is het denk ik vooral belangrijk om te bedenken hoe je tegen kinderen over God spreekt en wat je met kinderen doet als het over God gaat. Zoals welke houding je inneemt tijdens gebed, welke karaktereigenschap van God je wilt dat kinderen leren kennen en welke bijbelverhalen je samen uitbeeldt, naspeelt of bespreekt. En om dan te bedenken of dat is wat je wilt benadrukken, maar ook of dat is wat jij en andere gemeenteleden echt geloven over God – of dat het heel anders is of maar een deel van het geloof.

‘Juist hoe je samen met kinderen God belichaamt’

Hoewel ik hier geen uitgebreide analyse op heb gedaan, kreeg ik de indruk dat volwassenen tegenover kinderen stilliger zijn over hun geloof dan tegen andere volwassenen. Persoonlijk denk ik dat je best geloofstwijfels of aarzelingen bij de uitleg van bijbelverhalen kunt bespreken, zeker als kinderen

in de bovenbouw komen, en al helemaal als dat een belangrijk deel is van je eigen geloofsbeleving. Probeer rekening te houden met hun begrip en hun geloof, maar probeer ook eerlijk te zijn.

Opnieuw, met de nadruk op *performance* bedoel ik dus niet dat je een show opvoert voor kinderen, maar juist hoe je samen met kinderen God belichaamt, Christus vertegenwoordigt of geïnspireerd raakt door de Geest.’

Wat zou je kerken adviseren die kinderen er vuluit bij willen betrekken?

‘Begin gewoon ergens! Ga kinderen vragen stellen. Zoek hun perspectief op! Wat vinden ze belangrijk in de kerk? Ik heb kinderen natuurlijk geobserveerd tijdens de participerende observaties, maar op de meeste onderzoekslocaties ook met een of twee kinderen tussen de vier en de twaalf een kort interview gehouden. Dan kom je erachter dat het belangrijk is voor kinderen om mee te kunnen doen. Meedoen, fysiek met bewegen, zingen, voelen ... En meedoen in besluitvorming. Misschien niet in vergaderingen, want kinderen denken – vaak terecht – dat dat saai voor ze zal zijn, hoewel daar wel oplossingen voor te bedenken zijn. Het is in ieder geval belangrijk dat ze weten dat ze input kunnen geven als ze dat willen. Leg uit wie ze daarvoor moeten benaderen, of creëer een vast moment waarop ze hun mening of idee kunnen delen.

Onderschat trouwens niet dat zeker oudere kinderen en kinderen die veel nadenken, ideeën hebben over de kwaliteit van een dienst. Ze merken het op als niet goed is afgestemd welk lied gezongen gaat worden, of als de opstelling van de zaal niet logisch is, of dat

een activiteit eigenlijk niet past bij de preek. Uit mijn onderzoek blijkt ook dat kinderen relaties belangrijk vinden, bijvoorbeeld met leeftijdsgenoten, ouders of andere gemeenteleden. Let er dus op dat je niet alles organiseert en alle tijd vult met activiteiten en met het zenden van informatie, maar ruimte maakt voor ontmoeting en gezelligheid. Betekenisvolle liturgische rituelen met kinderen hebben dus ook een element van gemeenschap en samenzijn, dat is voor kinderen net zo belangrijk als voor volwassenen. Als laatste een oproep om na te denken over hoe vieren zintuiglijk is, over de fysieke kant van geloven. Dit is een onderwerp dat ik zelf superinteressant vind. Welke invloed heeft de architectuur of de inrichting van een kerkgebouw op hoe je een dienst ervaart?

*‘Begin gewoon ergens!
Ga kinderen vragen stellen.
Zoek hun perspectief op!’*

Een oud gewelfd kerkgebouw klinkt anders dan een nieuwbouwzaal, wat doet dat met je als je meezingt? Een groeiende groep kerken en gelovigen denkt trouwens na over hoe je als kerk kinderen kunt betrekken, ook op heel praktische manieren: Zijn er bijvoorbeeld kapstokken waar kinderen bij kunnen om hun jas zelf op te hangen? Als je zoekt op ‘child-friendly church movement’ (kindvriendelijke kerk-beweging) vind je artikelen vol ideeën en adviezen daarover.’

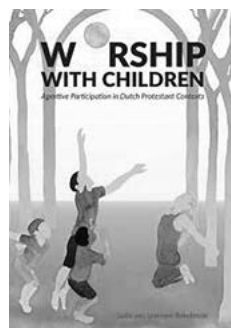
Heb je nog tips voor interessante literatuur over vieren met kinderen?

‘De dissertatie *When I was a Child: Children’s*

Interpretations of First Communion van Susan B. Ridgely is een aanrader! Een deel van het boek is te lezen als voorvertoning in Google Books. In haar onderzoek focust zij zich op de vraag hoe kinderen hun eerste communie ervaren. Als religiewetenschapper laat Ridgely mooi zien wat er gebeurt als je inzoomt op wat kinderen doen in de liturgie en hoe ze de betekenis van de rituelen voor zichzelf construeren. Kinderen oefenen in religieuze gebaren en houdingen – hun zintuiglijke en lichamelijke ervaring draagt bij aan de betekenisgeving van het moment. De benadering van Ridgely illustreert dat kinderen een eigen perspectief en rol hebben in religie. Het heeft dus echt zin om kinderen serieus te nemen in een onderzoekssetting en hun handelen en spreken als uitgangspunt te nemen.’

Literatuur

Pdf van het onderzoek
*Worship with Children:
Agentive Participation
in Dutch Protestant
Contexts* van Lydia van
Leersum-Bekebrede:
[https://books.ugp.rug.
nl/index.php/ugp/cata-
log/book/64](https://books.ugp.rug.nl/index.php/ugp/catalog/book/64)

— Petra L. Laagland Winder studeerde cultuurwetenschappen en theologie. Zij werkt momenteel aan haar doctoraat over individuele geloofservaring en gedeelde geloofstaal aan de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam.

Dansen in hun afwezigheid?

Hij zei het op een kenmerkende Afrikaanse manier, die predikant uit Malawi. ‘Vandaag dansen wij als ouderen in de kerk en we zeggen tegen de jongeren: morgen zijn jullie aan de beurt! Maar als we zo denken, dan dansen we morgen in hun afwezigheid!’

In de afgelopen jaren hebben we in zendingsorganisatie GZB met verschillende leiders uit de kerk in Afrika nagedacht over de positie van kind en jongere. Op veel plekken in de wereld wordt niet ontkend dat kinderen bij de gemeente van Christus horen, maar ondertussen functioneert veel jeugdwerk wel als een soort speeltuin naast de kerk. Kinderen als hoopvolle belofte voor de toekomst van de kerk, maar nog niet met volledige betekenis voor de kerk van nu. De bekende uitspraak: ‘Jongeren zijn de toekomst van de kerk’, kan ik eerlijk gezegd ook maar moeilijk verdragen. In sociologisch opzicht mag dit waar zijn, bijbels gezien valt erop af te dingen.

God is een God van generaties en leeftijd blijkt in de Bijbel nooit een voorwaarde om God te leren kennen. Jezus die een kind roept (hoe ongehoord!) en ‘in hun midden’ neerzet (Marcus 9), onderstreept dat het Koninkrijk van God en de kerk niet van volwassenen is. Daarom mijn pleidooi om kinderen echt te gaan zien als volwaardig onderdeel van het Lichaam van Christus. Laten we de unieke betekenis en waarde van kinderen meer omarmen en als gemeente doordenken hoe we in alle aspecten van het gemeentelven een plek kunnen geven. Kinderen doen en tellen mee in het hart van de gemeente. Hun unieke gaven worden ingezet, we vieren hun aanwezigheid, we schakelen hen in tijdens de eredienst.

In het zendingswerk denken we vaak na over het theologisch toerusten van kerkleiders als een belangrijk fundament onder kerk-zijn. Maar laten we daarbij dan vooral ook deze leiders stimuleren om een duidelijke en Bijbelse visie op het kind te ontwikkelen. Want als we dat aspect verliezen, missen we belangrijke kansen om een vitale kerk vandaag de dag te zijn. Of zoals een andere kerkleider uit Rwanda het zei: ‘Als de kerk de energie van kinderen en jongeren niet benut, zullen anderen het overnemen.’

— Diane Palm werkt voor de GZB, zendingsorganisatie in de Protestantse Kerk, en houdt zich daar bezig met innovatie en concepten. Binnen de GZB is ze ook betrokken bij het ontwikkelen van een internationale leergemeenschap rondom jeugdwerk.

Nooit meer een kleurplaat?!

Een gelijkwaardig gesprek met kinderen en samen beleven, ontdekken en leren rondom de Bijbel en geloof. Daar staat kindertheologie voor, als visie op geloofsopvoeding en geloofscommunicatie. Het vorig jaar verschenen boek *Nooit meer een kleurplaat* wil inspireren wie thuis, in de kerk en op school samen met kinderen actief en ontdekkend met de Bijbel en geloof onderweg zijn. Twee reflecties op dit handboek met uitdagende titel in deze Debat-rubriek.

Waardevol en bewust omgaan met kinderen

Niet een verhaaltje en een willekeurige kleurplaat, nee, kindertheologie, dat is de weg vooruit als het gaat om geloofsopvoeding bij kinderen, stellen de schrijvers van *Nooit meer een kleurplaat*. En daar hebben ze gelijk in natuurlijk. Zomaar een verhaaltje en een kleurplaat is niet wat je wilt als het gaat om kinderen deel te laten zijn van het verhaal van God en de mensen, en hun eigen plaats daarin.

Kindertheologie, het theologiseren met, van en voor kinderen is een gerichte manier om samen met kinderen te ontdekken, te leren en te ervaren over hun relatie met God, het geloof, de kerk en elkaar. De schrijvers van het boek *Nooit meer een kleurplaat* bundelen de inzichten van de afgelopen dertig jaar in een makkelijk leesbaar en hanteerbaar boek met praktijkvoorbeelden. Ze maken duidelijk wat de drie hoofdpunten zijn van kindertheologie (het theologiseren met, van en voor kinderen), wat de rol van de opvoeder (ouder, catecheet of leraar) hierin is, wat de

rol is die een rijke leeromgeving speelt en ze benadrukken het belang van de eigen ervaring, eigen inzichten en gelijkwaardigheid als gesprekspartner van de kinderen. Het is mooi dat dit zo een duidelijk overzicht geeft en de praktijkvoorbeelden helpen om hiermee aan de gang te gaan.

Niet iets nieuws

Tegelijkertijd is dit alles niet iets nieuws. Het is een ontwikkeling in de catechese en in het onderwijs die al ettelijke jaren gaande is, en ook bijvoorbeeld in de ontwikkeling

van catechesemateriaal en methodes zichtbaar is. In het boek wordt dit ook wel aangegeven, in de beschrijving van de ontwikkeling van de kindertheologie vanaf de jaren negentig. Toch straalt het boek is iets uit, wellicht door de button op de voorkant 'Beleef gouden momenten!', van: 'Nu hebben we toch iets nieuws en u deed het al jaren verkeerd.' En dat vind ik toch wat jammer.

Het is namelijk goed om je bewust te zijn van de wijze waarop je geloofsopvoeding of catechese vorm geeft en juist dit boek zou opvoeders bewust kunnen maken van het feit dat wat ze eigenlijk al jaren doen valt onder de noemer 'kindertheologie'. Het zou ze kunnen helpen om dit nog bewuster vorm te geven en in te zetten.

Al wijder verspreid

Door de wijze van inleiding in het boek: 'Wat kun je er met kinderen mee? Een verhaal voorlezen? Een paar vragen stellen? Een kleurplaat? [...], er kan zoveel meer' (Voorwoord, blz. 12), doe je mijns inziens de ontwikkeling in kinderkerk en kinderveendienst, catechese en geloofsopvoeding van de afgelopen jaren echt tekort. In mijn ervaring zijn er weinig catecheten en kinderkerkleiding die op zo'n manier te werk gaan, de kinderen 'bezighoudend met een knutseltje'.

Ik zie in mijn werk als docent Catechietiek studenten, die geïnteresseerd zijn in de ontwikkeling van kinderen, hun geloofsideeën, hun belevingswereld en die daar bij aansluiten, de kinderen in hun waarde latend en uitgaan van hun geloofsvragen en ideeën.

Jutta Eilander-van Maaren is docent Praktische Theologie aan het Oud-Katholiek Seminarie. Zij reflecteert met enkele kanttekeningen op *Nooit meer een kleurplaat*.

Ik zie kinderkerkleiding, die aansluit bij de actualiteit van vandaag, de vragen die kinderen hebben over de opvang van vluchtelingen in de parochie, hen zelf laat nadenken over de relatie daarvan tot het bijbelverhaal van de dag, resulterend in samen nadenken waar God is en wat we als kerkgemeenschap kunnen doen en creatief in actie komend om dat waar te maken. Kortom, ik denk dat de ideeën van kindertheologie al wijder verspreid zijn dan de schrijvers van het boek doen vermoeden. En gelukkig maar, want deze manier van bewust omgaan met kinderen, met geloof en de ervaring van geloof is heel waardevol.

Vierende gemeenschap

Wat ik mis in het boek, wat ik in de praktijk van kerkzijn wel zie en ook ecclesiologisch

van belang vindt, is de plaats van de vierende gemeenschap. Kinderen zijn geen individuele gelovigen, maar ze zijn deel van een gemeenschap, en niet zomaar een gemeenschap, maar een vierende gemeenschap. De viering, de kerkdienst, vormt het hart van die gemeenschap, daar vormt deze zich. Ook de viering is dus deel van die rijke omgeving voor de kinderen. Ook daar zijn de andere leden van de gemeenschap een voorbeeld, een bron van kennis, of een bron van vragen. De viering zelf vormt ook een bron van inspiratie en ervaring. Het zijn niet alleen de bijbelverhalen die wat laten zien over God en de mensen, ook de viering van gemeenschap van Christus doet dat.

*‘Wat nou als je
zo’n kleurplaat ziet
als deel van het geheel?’*

Als laatste nog een opmerking over die kleurplaat. Wat nou als je zo’n kleurplaat ziet als een deel van het geheel van theologiseringen met en voor en over kinderen? Welke kleurplaat kies je dan, met welke afbeelding, waarom kies je daarvoor als catecheet of als opvoeder? Hoe kleuren kinderen die plaat in, waarom gebruiken ze die kleuren, hoe denken ze dat de mensen op de plaat eruit zagen? Als zij een kleurplaat zouden maken bij dit verhaal, zouden ze dan ook deze scène kiezen? Niet om flauw te doen, ik vind de titel mooi en uitdagend. Maar tegelijk zie ik de uitdaging om vooral bewust te kijken naar wat je doet en waarom, en dan kan er héél veel, zelfs een kleurplaat.

Tips van de Redactie

- debijbel.nl/nooitmeereenkleurplaat
 - Webinar met kinderwerker Lucré de Man-van Putten en auteur Maarten Hutter.
 - Handreiking om met kindertheologie aan de slag te gaan.
- theologie.nl
Theologisch drieluik over kindertheologie: samen ontdekken – theorie – praktijk.
- jongprotestant.protestantsekerk.nl
‘Laat je de les lezen door je eigen kind!’
Artikel door Corina Nagel-Herweijer, specialist School & Kerk bij Jong Protestant.
- protestantsekerk.nl/verdieping
‘Kliederkerk: missionaire vorm van vieren voor alle leeftijden’. Artikel van Nelleke Plomp, specialist vieren met kinderen en jongeren bij de Protestantse Kerk in Nederland.

Samen op ontdekkingsreis

: Kindertheologie is een visie op de ontmoeting tussen kinderen en
 : de Bijbel en geloof. Het is een manier om samen met kinderen te
 : bouwen aan een levensreis met de Bijbel en geloof. Open en ge-
 : lijkwaardig, actief en ontdekkend zijn daarbij kernwoorden. Kinder-
 : theologie is een uitnodiging om samen op ontdekkingsreis te gaan.

Kindertheologie, wat is dat?

De eerste stap op die ontdekkingsreis is dat je kinderen heel serieus neemt. De eigen vragen van kinderen en hun eigen manier van denken, krijgen alle ruimte. Kinderen zijn het uitgangspunt en zij hebben een eigen rol in het ontdekken van betekenis in de Bijbel en geloof. Zo bouwen kinderen zelf actief aan hun geloofsweg. Je vertrouwt hen toe dat zij dat kunnen. In de kindertheologie horen hier de kernbegrippen ‘theologiseren van, met en voor kinderen’ bij.

Even centraal staan Bijbel, geloof en kerk als krachtige bronnen, die al eeuwenlang een eigen verhaal vertellen. Die zeggingskracht vertrouw je hen toe. Met deze bronnen kan als het ware een ontmoeting ontstaan. Als in die ontmoeting iets in beweging komt, wordt betekenis en relevantie ontdekt.

Onbevangen blik

De centrale plek van kinderen en de kracht van Bijbel, geloof en kerk komen tot hun recht door de opvoeder. In *Nooit meer een kleurplaat* werken we dit uit in drie opvoedrollen: de aandachtige waarnemer, de betrokken reisgenoot, de inhoudelijke gids. De kern is bewustwording van iets wat je als opvoeder waarschijnlijk op allerlei momenten al doet: ruimte geven aan

de gelijkwaardigheid en openheid die in de kindertheologie zo belangrijk zijn. Hoe je daar in de praktijk mee aan de slag gaat, beschrijven we in het geloofsgesprek en in de rijke omgeving om te beleven, ontdekken en leren rondom de Bijbel en geloof.

Kindertheologie heeft ook een belofte in zich

Kindertheologie heeft ook een belofte in zich. Wanneer je met kinderen op ontdekkingsreis gaat kunnen er ‘gouden momenten’ ontstaan, een term van pedagoog Wim ter Horst (1929-2018). Voor de kinderen zelf. En voor opvoeders. Als je kijkt met een onbevangen blik en met een kind naast je, ontdek je zelf ook meer. Kindertheologie staat voor ruimte scheppen om je te laten verrassen door kinderen en de Bijbel.

Iets nieuws?

Kindertheologie is een ontwikkeling die al jaren gaande is en die wortelt in het sociaal constructivisme en in het gedachtegoed van de Russische leer- en ontwikkelingspsycholoog Lev Vygotsky (1896-1934). Zijn visie op hoe kinderen zich ontwikkelen en leren zie

je bijvoorbeeld ook terug in het onderwijs in ontwikkelingsgericht leren. Wat we nu kindertheologie noemen, ontstond vroeg in de jaren negentig bij de Zwitserse godsdienstpedaagoog Anton Bucher en de Engelse godsdienstonderwijsexpert John Hull. Er vond een verschuiving van perspectief plaats naar iets wat we nu normaal vinden: van praten over kinderen naar praten met kinderen over God en geloof.

Kindertheologie begint bij wat er al is. Dat zijn enerzijds de kinderen met hun eigen vragen, ervaringen en hun eigen manier van kijken, denken en ontdekken. Anderzijds is dat de Bijbel vol verhalen van God en geloof. Wanneer je als opvoeder die twee de ruimte geeft en met elkaar in aanraking brengt, bijvoorbeeld door open vragen te stellen bij een bijbelverhaal, doe je al aan kindertheologie. In onze tijd, waarin kinderen, hun vragen en hun eigen manier van denken als heel waardevol worden gezien, gebeurt dat vaak dus al.

Tegelijkertijd is er nog zo veel te ontdekken als je je meer bewust bent van de plek die kinderen, de Bijbel en geloof, en jij als opvoeder innemen en hoe jullie in verbinding met elkaar staan. Welke rollen je als opvoeder hebt, hoe gesprekken met kinderen over God, de Bijbel en geloof de ruimte kunnen krijgen, wat helpt om kinderen actief de Bijbel en geloof te laten beleven, ontdekken en leren kennen.

Nooit meer een kleurplaat?!

Maar hoe zit het met die kleurplaat uit de titel van het boek? Mag die niet meer? En hebben we kinderen tot nu toe dan verkeerd opgevoed met de Bijbel en geloof? De kleur-

Maartien Hutter is theoloog en pedagoog. Zij werkt als specialist Kind & Bijbel bij het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap (NBG). In juli 2021 publiceerde zij samen met Henk Kuindersma het boek *Nooit meer een kleurplaat. Raak geïnspireerd door kindertheologie*. In deze Debat-bijdrage zet zij uiteen wat beoogd wordt met dit handboek.

plaat mag zeker nog. En het is niet zo dat geloofsopvoeding en geloofscommunicatie tot nu toe ‘verkeerd’ of ‘fout’ ging. Kindertheologie kan de handvatten en bewustwording geven om samen met kinderen de Bijbel en geloof te actief en open te ontdekken. Soms is dat een verdieping van wat je al doet. Soms is het een eyeopener. En soms is het echt een nieuw perspectief. Binnen die bewustwording en handvatten blijft natuurlijk ruimte voor een kleurplaat. Omdat kinderen genieten van kleuren. Omdat het hen helpt om ondertussen na te denken en te praten over een verhaal. Omdat je een kleurplaat met een beetje creativiteit zó kunt aanbieden dat het vensters op geloofsbetekenis opent. Omdat het in de kindertheologie altijd gaat over de ontdekkingstocht samen met kinderen.

‘Zet Godly Play in!’

‘Met het kinderverhaal in de dienst ben je er niet’

‘Het kinderverhaal is overal geïntroduceerd in de eredienst, maar daarmee ben je niet klaar met het aanbod voor kinderen’, zegt een gepassioneerde Trinette Verhoeven. Verhoeven is als classispredikant in Utrecht, in dienst van de Protestantse Kerk in Nederland, inspirator en aanjager van het kerkelijk gesprek. Ze is geestelijk leider en vraagt vanuit die rol aandacht voor ‘inhoud en hart van het kerk-zijn’.

Het begrip ‘Godly Play’ is genoeg om Trinette Verhoeven een vurig betoog te laten afsteken over kinderen ‘die geen lege vaten zijn en hun eigen ervaringen hebben met geloof’. ‘Kinderen deel uit laten maken van de kerkdienst, geeft een ervaring van het goddelijke. Je neemt ze mee in het gezamenlijk zingen, dat is een religieuze ervaring. Maar kinderen hebben de taal nog niet om die ervaring voor zichzelf te verwoorden. En dat is wél wat geloof nodig heeft: verwoorden en daarmee geloof een plek kunnen geven in hun dagelijks leven. Anders krijgt dat geloof geen handen en voeten.’

Verhoeven raadt het waar ze maar kan aan: ‘Zet Godly Play in!’ Zelf heeft ze er als classispredikant nu weinig tijd voor, maar ze put rijkelijk uit haar ervaring als predikant van de evangelisch-lutherse gemeente in Den Haag. ‘Godly Play is een concept waarin kinderen volstrekt serieus worden genomen. Ze krijgen de tijd om de taal van de geloofservaring aan te leren. Dat zelf

verwoorden leren ze echt niet in het kwartiertje dat de preek duurt. En dat leer je ook niet met het vertellen van een verhaaltje met een kleurplaat. Kinderen worden vaak toch tekortgedaan in veel kerkelijke praktijk.’

Kerkdienst en Godly Play-sessies

Hoe geef je de jongste generatie traditie en geloof mee, hoe maak je kerkdiensten toegankelijk? Het zijn vragen die alle gemeentes bezighouden. Of er nu veel of weinig kinderen zijn: ‘Haal de kinderen een keer in de maand bij de dienst en geef ze verder de hele cyclus Godly Play.’ Trinette Verhoeven zag de kinderen in ‘haar’ Lutherse kerk in Den Haag bijvoorbeeld op woensdagmiddag, of ze hield een hele Godly Play-serie in de Veertigdagentijd.

‘Het is over en weer, het is ook leren van de geloofsbeleving van kinderen. Een van de eerste vragen die je stelt in het verwonderingsgesprek na het vertellen van het verhaal is: Wat denk jij, wat is het mooiste

'Godly Play', het concept

De methodiek Godly Play is ontwikkeld door Jerome Berryman, predikant in de Verenigde Staten van Amerika. Toen hij als pastor op een kinderafdeling van een ziekenhuis werkte, merkte hij dat kinderen uitstekend worden voorbereid op medische handelingen, maar dat gesprekken over angst, eenzaamheid, leven en dood nauwelijks werden gevoerd.

Met behulp van eenvoudige figuurtjes bracht hij op de bedrand van de kinderen verhalen uit de christelijke traditie tot leven. Aan de kinderen vroeg hij om hun eigen weg naar en in het verhaal te vinden. Door dit spel begonnen de kinderen taal te ontwikkelen, waarmee ze konden vertellen wat er in hen omging. In de loop der jaren zijn zo meer dan honderd verhalen ontwikkeld. De nadruk op

spel is niet alleen een pedagogisch maar ook een theologisch uitgangspunt. Het geheimenis van de verborgen aanwezigheid van God leren ontdekken is veel meer dan een cognitieve introductie in een traditie: het is een spel, een heilig en vrij spel.

Het kind helpen het zelf te doen met gebruikmaking van zintuigen en beweging' – de sensorische pedagogiek van Maria Montessori – vormt de basis voor de uitwerking van het concept van Godly Play.

Een Godly Play-bijeenkomst bestaat uit vijf onderdelen.

- *Voorbereiden*: deelnemers welkom heten, eventuele ballast weghalen en gemeenschap vormen in de 'heilige' ruimte.
- *Verhaal*: met vertel-materialen wordt in de kring het verhaal verteld, iedereen mag 'in' het verhaal komen.
- *Verwonderen*: vragen die de verteller na het verhaal stelt, helpen een deelnemer om dieper het verhaal in te gaan, zich te verwonderen, verbinding te vinden met het eigen leven, daar woorden aan te geven of juist niet en om een spel te spelen waarin God ontmoet kan worden.
- *Verwerken*: na het verwonderingsgesprek kan iedereen een werk- of spelvorm kiezen naar aanleiding van het verhaal.
- *Vieren*: iedereen komt terug in de kring en er wordt feestelijk afgesloten.

Inmiddels is Godly Play allang niet meer het oorspronkelijke concept alleen voor kinderen. Het gaat niet om kennis, maar om persoonlijke verhalen en spirituele betrokkenheid bij 'God'. Daarom werkt het bij alle leeftijden, in allerlei groepen. Godly Play leent zich ook voor de meest verfijnde theologische reflectie. Zolang het voldoet aan de voorwaarde dat het plaatsvindt binnen een veilige gemeenschap die elkaar steunt.

Dan wordt het spannend, als de participatie van kinderen wordt toegelaten, dan krijg je een andere erediens. De inbreng van kinderen is heel belangrijk, dat mis ik best

Verbinding en (familie)geschiedenis

Het 'leren geloven-spel' Godly Play is ook voor ouders en grootouders, niet alleen in de kerk, maar ook voor thuis. De gedachte daarbij is dat kinderen geestelijk gezonder worden als ze Bijbelverhalen kunnen ver-

Vastendoek met Godly Play-materiaal.

binden met hun dagelijks leven. Dat ze verhalen kunnen verbinden met geschiedenis en familiegeschiedenis.

'Neem het scheppingsverhaal,' zegt Verhoeven, 'en vertel aan het kind thuis hoe jij je herinnert dat het geboren werd, dat de maan toen scheen, en hoe het kind daarmee in de familie kwam. De bedenker van Godly Play deed sessies met kinderen in het ziekenhuis. Juist dan is het belangrijk om emoties en je eigen geschiedenis onder woorden te brengen. Bijbelverhalen helpen om te ontdekken waar je zelf staat, om je geworteld te voelen.

Daarom krijgt het verwonderingsgesprek zo'n belangrijke plaats in Godly Play en kun je jezelf verbinden met een bijbelverhaal. Het werkt bij demente bejaarden, het werkt eigenlijk bij iedereen. In Finland wordt het zelfs heel 'seculier' ingezet, in sessies met ceo's van grote bedrijven zoals telecomunicatiegigant Nokia.'

Bewuste keuze

Godly Play vraagt om goede voorbereiding en de omgeving is zeer belangrijk. 'Het is niet even: hup de stoelen aan de kant in de consistoriekamer en de tas van de dominee half geopend in een hoek', stelt Verhoeven. 'Je besteedt als gemeente aandacht aan de inrichting van de kerkzaal, besteed dan ook aandacht aan de aankleding van de ruimte voor de kinderen.

Godly Play is zeker geen evenement. Naar een evenement ga je toe, dit is een bewuste keuze die je moet maken. Godly Play vraagt om trouw en volharding. En als je dat op kunt brengen, krijg je een schat aan religieuze taal en beleving, nadrukkelijk ook een beleving van symbolen, van stilte. De keuze voor deze benadering van kinderen veronderstelt ook het opbouwen van een curriculum. Het gaat voort, je pakt het nog eens terug naarmate kinderen ouder worden.'

— Praxedis Bouwman is religiewetenschapper/journalist en interim-hoofddirecteur van *TussenRuimte*. Ze heeft verschillende bestuurlijke rollen in de binnen- en buitenlandse oecumene.

Doortocht.

Tips van de Redactie

- godlyplay.nl

11 juni	09.00-17.00 Studiedag Godly Play 2022
16-19 september	Europese Godly Play-conferentie in Mechelen, België

Volwassenen in India: lúister naar kinderen

Op de fundamente(n) van bevrijdingstheologie(ën)¹ zoals die zich ontwikkelde(n) in postkoloniaal India, staat de volwassen mens zo centraal, dat er eigenlijk geen adequate kind-theologie en kinderwerk ontwikkeld kan worden. Dat stelt Rohan P. Gideon in een dissertatie waarmee hij in 2015 aan de Universiteit van Manchester een doctorsgraad filosofie behaalde. Hij benadrukt het belang van het ontwikkelen daarvan, omdat dit een breder, voller en representatiever ‘imago dei’ zal opleveren.

Tot een ander verstaan

Bevrijdingstheologie is een theologie die, ruwweg gezegd, gereedschappen biedt om de Schrift in een andere dan de oorspronkelijk uitgelegde context te zien, om zo relevant te zijn voor leed waar dan ook in de wereld. Kinderen lijken daarin ‘vergeten’, ondanks het feit dat kinderen altijd zo gemakkelijk een positief onderwerp van gesprek zijn. Het lijkt erop dat de autonomie van kinderen en de kracht die van kinderen uitgaat is verwaarloosd.

Rohan Gideon schreef eerder een boek over kinderarbeid in India. Na ook zijn onderzoek naar de positie van kinderen in de bevrijdingstheologie(ën) in India, schaaft hij zich bij een handvol theologen die zich sterk maken voor het ontwikkelen van een kindertheologie en adequaat kinder- en jongerenwerk met een voller ‘imago dei’. Gideon kwam, na het achtereenvolgens

bestuderen van doelgroepenwerk vanuit de basis van bevrijdingstheologieën in India, van kindgerelateerde theologie en onderzoek naar de manier waarop *advocacy* en mysterie significant bijdragen, tot een ander verstaan van kinderwerk.²

Kinderen kennen zelf hun ‘uitvoerend theologisch werk’ heel goed

Gideon stelt een nieuwe en positieve benadering voor, die de subjectiviteit van kinderen omarmt, maar daar niet helemaal door geabsorbeerd wordt, dus het kinderwerk niet helemaal moet bepalen. Gideon begon het onderzoek met de notie dat kinderen hun eigen ‘uitvoerend werk’ goed weten. Alleen wordt dit volkomen weggedrukt in een door volwassenen gedomineerde context.

Van binnenuit kan dit zeer wel worden hersteld door luistercapaciteiten in te zetten van de dominante groep, in dit geval dus de volwassenen.

Methodologieën (Indiase) bevrijdingstheologie

De theologie(ën) van bevrijding in India hebben zich vooral gestort op gemarginaliseerde groepen. Dan gaat het over de kastelozen, de zogeheten Dalits, over vrouwen en over de stammencultuur die stelselmatig worden dwarsgezet in hun zijn, hun doen en handelen. Een hermeneutiek, een uitleg van de Schrift, werd ontwikkeld en aangepast aan de context van de doelgroepen. Met uiteraard de bedoeling om stem te geven aan de tot dan toe 'stemlozen'. Maar die hermeneutiek is niet toereikend gebleken voor de bevraging van de kinderdoelgroepen; het kinderwerk was eigenlijk monddood in een omgeving met grove schendingen van de universele rechten van het kind.

Er zijn wel twee stromingen op gang gekomen in India die claimen het kinderwerk te bevorderen en de positie van kinderen en jeugd te versterken: de zogeheten 'kindertheologieën' en de 'holistische kind-ontwikkeling'. Beiden claimen 'kinderen en hun belangen' centraal te zetten.

Helaas verzuimen hun methodologieën volgens Gideon om goed tot de essentie van bevrijdingstheologie door te dringen en die vervolgens toe te passen op het waarom van het belang kinderen als aparte doelgroep centraal te stellen.

Hij stelt zich vervolgens de vraag:

Hoe zou een contrapuntische manier van lezen, ofwel een manier van lezen waarin de verschillende stemmen samengaan, van én de doelgroep gekoloniseerden in India binnen de bevrijdingstheologie én het kinderwerk in genoemde twee stromingen binnen de kinder-gerelateerde theologie, kunnen bijdragen aan een beter begrip van kinderwerk om uiteindelijk te komen tot een relevante kindgerichtte theologie in India?

In bevrijdingstheologie, relevant voor welke doelgroep dan ook, zit de essentie in de Schriftuitleg waarin groepen die ondergesneeuwd raken, een stem krijgen. De gemarginaliseerde groep krijgt als het ware de handvatten om zich gelijkwaardig naast de dominante groep te laten horen, om daarmee een even gelijkwaardige relevante positie op te eisen in de gezamenlijke context. In India zijn methodologieën als 'exclusiviteit' (voor het benadrukken van de groep ten opzichte van de rest) en 'inclusiviteit', het meenemen in het geheel in de context van de samenleving gemeengoed geworden om tot bevrijdingstheologie te komen. Vooral het denken over de Dalits heeft tot een dergelijke bevrijdingstheologie geleid. Maar ook voor andere groepen, zoals stammen-theologie of eco-theologie, werkt dit goed. Gideon tekent aan dat alle bevrijdingstheologieën in India zichzelf zien als postkoloniale theologieën, als kritische continuïteit van bevrijdingstheologie pur sang.

Pro's en contra's

Op het gebied van de ontwikkeling van kinder-theologie(ën) is verzaakt consensus

te bereiken over hoe de eigen visie van kinderen serieus genomen kan worden, om zo kinderwerk inhoud te geven en op een hoger plan te brengen. Gideon noemt een aantal stromingen die wel degelijk een stap voorwaarts zijn, maar het tegelijkertijd niet waarmaken. Ook al wordt terminologie als 'kinder- en jeugdwerk', 'agents', 'impact van het kind' en 'kind-in-het-midden' gebruikt om het belang van 'het kind zien' te benadrukken, er blijft een robuuste opvatting onder de meerderheid gelden van het 'passieve kind'. Die opvatting staat alle vorming van het effectief opzetten van kinderwerk in de weg.

Een juist heel sterk element in kind-theologieën komt voort uit het bijbelse model van Jezus. Hij plaatst een kind tussen zijn volwassen discipelen en maakt het tot een voorbeeld om het Koninkrijk van God binnen te gaan.

Rohan Gideon haalt hierbij Jan Grobbelaar aan, die in Afrika nadacht over 'theologie en kinderen'. Grobbelaar stelt met klem voor om juist de zienswijze van kinderen als theologisch en methodologisch significant te beschouwen, om zo kinderwerk gestalte te geven. Dit pleidooi van Grobbelaar komt voort uit de kracht van een bevrijdingstheologie, die de zienswijzen van de gemarginaliseerden juist ondersteunt als óf een tegengesteld discours óf een voortzetting van het voorgaande dominante discours.

Grobbelaar is ietwat ambigu over hoe aan die stem gehoor moet worden gegeven: hij rechtvaardigt de opvatting van de meerderheid van de kind-theologen dat de fysieke aanwezigheid van het kind niet altijd nodig

is; volwassenen kunnen kinderen in hun eigen context voorstellen om theologische ideeën ten aanzien van kinderwerk te beoordelen.

Tegelijkertijd erkent hij dat kinderen echt een eigen groep zijn, die zichzelf kan onderscheiden, en dat die groep een bredere blik op het leven kan geven alsook op henzelf en hun toekomst. De spirituele ervaringen van kinderen, geleid door de Heilige Geest, zijn contextuele betekenisvolle ingrediënten voor het kind- en jongerenwerk. In literatuur en onderzoek tot nu toe wordt steeds heen en weer bewogen tussen het kind en waardevolle inzichten die voor vol moeten worden aangezien en het-kind-in-het-midden, het stille-passieve kind.

Kinderwerk is in feite een symbolische of fysieke presentie van het kind wiens zienswijze en uitingen niet echt serieus worden genomen. Het is nog steeds de uitleg die volwassenen geven over kinderen, die er de grondslag voor vormt.

'Uitvoerend werk' in India

De genoemde ingrediënten voor kinderwerk in Azië tot nu toe, de door het Westen beïnvloede kind-theologieën en de kind-in-het-midden-benadering van de holistische kindontwikkeling, hebben iets met elkaar gemeen. Ze adresseren de positie van kinderen vooral in het licht van hun rechten en waardigheid en proberen zo kinderwerk vorm te geven. Ze helpen kerk en gemeenschap om het kind te helpen en beter van dienst te zijn. Beide methodes leggen een benadering op die niet gestoeld is op de contextuele ervaring van kinderen in Azië en/of

in India. Eigenlijk kun je deze twee benaderingen scharen onder de kind-gerelateerde theologische aanpak, waarbij het nog wel steeds de volwassene is die het kind representeert.

Rohan Gideon constateert dat de echte kinderstemmen en de centrale positie van kinderen in het algemeen sporadisch worden genoemd, maar dat er geen significante indringende pogingen zijn om daadwerkelijk het hart van kind- en jongerenwerk te begrijpen. Dat komt, zo stelt hij, omdat de methodes die in het Westen zijn toegepast, te dominant zijn en niet aan de kern van kinderen in Azië en India raken en onvoldoende inhoud geven om tot een adequate invulling van kind- en jongeren werk te komen.

Van de twee is kind-theologie op de manier waarop in Azië ook bevrijdingstheologie vorm kan krijgen, een werkzame methode. Het toepassen van kind-theologie die op dit moment buiten Azië opgang doet, is meer effectief dan welke vorm van kind-gerelateerde theologie dan ook. Deze me-

thodologie heeft een theologische impact. Het erkent onderscheid in leeftijden in theologische discussies en de beperkingen van bevrijdingstheologie op basis van vooringenomenheid op grond van leeftijden. Samen met de al bestaande methodes kan kindertheologie, het opnieuw bestuderen van de Bijbel zoals dat ook in de ontwikkeling van bevrijdingstheologie is gebeurd, het belang van kinderwerk in India benadrukken en er inhoud aan geven. Het herontdekken van kinderen in de Bijbel zal zonder twijfel tot theologische reflectie op kinderen en kind-zijn tot gevolg hebben. Die nieuwe inzichten kunnen een fundamenteel verschil in paradigma opleveren, een verandering in het verstaan van de Bijbel.

Gideon ziet veel in de combinatie van de twee bestaande methodologieën, de nieuwe manier van kindertheologie bedrijven.

Feitelijk blaas je nieuw en ander leven in de methode kind-in-het-midden. In vervolg op deze kind-theologie die een vorm van bevrijdingstheologie moet zijn, geeft de contextuele werkelijkheid mogelijkheden en sleutels voor kinderen om hun zienswijzen uit te drukken. Het geeft ook een analytisch kader om de schending van de waardigheid van kinderen in de context te zien in plaats van die ervaringen te mystificeren.

In de Aziatische context is te weinig benadrukt hoe belangrijk het is om kind- en jongerenwerk inhoud te geven. Vanzelfsprekend is het een zaak van volwassenen om de rechten en waardigheid van kinderen te verdedigen. Maar er is zoveel meer wat kinderen kunnen inbrengen, naast hun eigen visie op deze onderwer-

pen. Dat werpt een heel ander licht op de richting en inhoud van kinderwerk. De niet-op-bevrijdingstheologie gebaseerde kind-theologieën hebben nog te veel een confessionele en orthodoxe interpretatie van de Schrift.

Zorgvuldig luisteren

Terugkomend op de visie op kinderwerk zoals beschreven in de eerste alinea's, gaat Gideons visie veel verder dan bestaande. Hij stelt, als argumentatie voor een nieuwe manier van invullen, dat dit werk al aanwezig is in de inzichten en expressies van kinderen. Ze hebben bovendien de capaciteiten al om de dominante volwassen structuur te bevragen. Immers, de bestaande *advocacy* voor doelgroepen kan ook naast bijvoorbeeld de *advocacy* postkoloniaal bestaan.

Contextuele werkelijkheid geeft kinderen mogelijkheden en sleutels

In feite omarmt het kind- en jongerenwerk al het *advocacy*-werk voor volwassenen. We moeten daarom af, zo vindt Gideon, van het verengende concept van kind-in-het-midden: daarin gaat het vooral over het binnengaan van het Koninkrijk van God. De methode op zich, mits gecontextualiseerd, kan wel openingen geven voor de uitingen en zienswijzen van kinderen om hun specifieke noden en wensen te begrijpen. Het vraagt om, nogmaals, de luisterende vaardigheden van de dominante volwassenen. Deze vaardigheid kan zich op twee

manieren ontvouwen: 1. door het erkennen van het mysterie dat inherent is in kinderen en 2. door het observeren van en zorgvuldig luisteren naar de verhalen van kinderen over ambities en de schending van hun waardigheid in hun respectievelijke contexten. De luistervaardigheid van volwassenen is cruciaal voor de erkenning van adequaat kinderwerk. En nog even over dat mysterie: dat is het mysterie dat bovenkomt in de verschillen tussen volwassenen en kinderen, of in het kind als de significante ander.

Noten

¹ Theologie is in het Nederlands alleen enkelvoudig, het begrip kent geen meervoudsvorm. Maar om aan te geven dat er verschillende stromingen zijn, is voor dit artikel wel gekozen voor een meervoud.

² 'Kinder- en jongerenwerk' is de begripsvoering in Nederland, in India heet dit 'kinderwerk'; in dit artikel daarom verder als het laatste aangeduid.

Deze tekst is een poging tot samenvatten van 'The agency of children in liberation theologies in India and children-related theologies: A contrapuntal liberative analysis', een dissertatie in het kader van een promotie aan de University of Manchester tot 'Doctor of Philosophy in the Faculty of Humanities', 2015. Dr. Rohan Gideon is inmiddels assistent professor Theologie aan de United Theological College in Bangalore, India. — Praxedis Bouwman

Kind, kerk, app: spelenderwijs leren in Zweden en Duitsland

Behendig zie je kinderen steeds meer 'swipen' naar het voorbeeld, van hun ouders, op zoek naar een spelletje of een filmpje. Mensen van verschillende kerken in Europa realiseerden dat in die digitale wereld voor kinderen van alles te vinden is, maar dat ze daar weinig kans liepen de kerk tegen te komen. Makkelijk was het niet, maar ze zijn er, gebaseerd op het principe 'edutainment': leren en vermaak.

'Kyrkan app'

Apps, games en spelcomputers, dat is waar de kinderen zijn. 'En dat is niet waar de kerk was', bedacht Liselotte Rogberg, werkend bij de communicatieafdeling van de Zweedse Lutherse Kerk in het landelijk bureau in Uppsala. Dus lanceerde zij het idee van een app voor kinderen tussen de 3 en 6 jaar. Het was

een langdurig proces, vanaf het idee voor een app totdat de applicatie daadwerkelijk in een app-store te krijgen was. Eerst leek het ambitieuze plan veel te duur, totdat een fonds mee wilde werken. 'En toen ineens was 'Kyrkan app' er binnen zes maanden.'

Deze online applicatie van de Zweedse Lutherse Kerk zet kinderen centraal. Zodra de

Kind met de Zweedse 'Kyrkan app'.

jonge kinderen 'hun' app openen, zitten ze midden in de kerk. Ze kunnen het gebouw van binnen ontdekken, memory spelen met de dieren van de ark van Noach, orgelmuziek afspelen en filmpjes bekijken over dopen, trouwen en begraven.

Een voorloper van deze nieuwste vorm van kerkpresentie voor kinderen was de in Finland ontwikkelde virtuele kinderkerk. Gebaseerd op het destijds populaire 'Habbo-hotel' konden kinderen in 2009 als een alias door de kerk lopen. Er werd zelfs iedere zondag een speciale kinderkerkdienst gehouden. Maar de digitale ontwikkelingen gaan zo snel dat daar geen kind 'meer zit'.

Speels inhoudelijk

Uitgangspunt voor Kyrkan app was vooral de lol, het leren op een speelse manier. Spelletjes, en ook filmpjes, nadat uit onderzoek bleek dat die aanslaan bij kinderen. Rogberg: 'Veel Zweedse kinderen komen in de kerk voor de rituelen van vooral begrafenissen, maar ook doopen en trouwen. Dat werden dus de belangrijkste filmpjes. Die filmpjes geven woorden aan, duiden symbolen en geven antwoorden op vragen die volwassenen misschien soms niet eens kunnen geven.' Daarmee beoogt de app ook een gesprek op gang te brengen tussen kinderen en volwassenen.

Twee dominees dachten mee, zij vonden de eenvoudige woorden. De ideeën werden getest in kleutergroepen voordat ze daadwerkelijk in animatie werden omgezet. Aan de jongen die praat in de animatiefilms, heeft een beroemde Zweeds acteur zijn naam verbonden. Als de kinderen de app openen, zijn ze bij de kerk. Ze kunnen kerkklokken luiden en de haan bovenop de toren gedag zeggen. Met een klik

of vingertik zijn ze in de kerk, waar ze een kaarsje kunnen branden of een kerststalletje inrichten op het altaar.

De app is gratis verkrijgbaar sinds 2018. Technisch zo gemaakt dat alleen onderhoud nodig is op het gebied van voortgaande techniek. Er is immers steeds een nieuwe groep kinderen van rond de vijf jaar oud. Inmiddels is ook een filmpje over Pasen toegevoegd. Per maand wordt de Kyrkan app door 500 tot 1000 unieke bezoekers gebruikt.

Mee laten praten

'Heel veel leden van de Svenska Kyrkan (Kerk van Zweden) zijn kinderen. Ze hebben dezelfde rechten als volwassenen om de verkondiging en de gemeenschap van de kerk te begrijpen en te ontvangen', zegt Liselotte Rogberg. 'Wij vonden het daarom heel belangrijk om ze zelf mee te laten praten over wat ze leuk vinden en wat ze nodig hebben om alles wat bij 'kerk' hoort te ontvangen en begrijpen. Kinderen moeten zich absoluut welkom en thuis voelen in de kerk, ook als ze die na de digitale ontdekkingstocht fysiek bezoeken.'

'Kirche-entdecken.de'

De Duitse lutheranen adresseren basisschoolkinderen al sinds 2005. Zij doen dat met een website die in 2011 werd gereviseerd én in 2018 zo werd geüpdatet dat de website ook op een mobiele telefoon goed te bezoeken is. De website is ontwikkeld door een projectgroep van theologen, mediawetenschappers en dramaturgen die verbonden zijn aan de lutherse kerk in Beieren en in Hannover (Duitsland kent als bondsland afzonderlijke 'Landeskirchen' per land). Op de thuispagina worden de kinderen

hartelijk begroet door Kira de ekster. Ze woont in de kerk, nodigd uit om óf rond te struinen in alles wat met kerk en geloven te maken heeft, óf om met Maarten Luther naar het verleden te reizen. In de nieuwste versie heeft de kerk een zolder. Daar valt allerlei informatie te vinden over geloven, religie en de vijf grote wereldreligies. Een redactieteam houdt de site op het aanplakbulletin op de voorpagina actueel. Momenteel is daar de tekst te vinden: 'Oorlog maakt je bang. Wij wensen ons vrede. Hier kun je je angsten en zorgen, je vragen en wensen opschrijven. Soms helpt dat hele kleine beetje om wat minder bang te zijn'. Als je erop klikt, komt er een werkblad dat je in kunt vullen en is er een knop waaronder een kind kan lezen wat er aan de hand is in Oekraïne. Net daarboven is de 'vredesengel voor alle gevallen' te vinden.

Tips van de Redactie

- De Zweedse Kyrkan app

Over dopen:

<https://www.youtube.com/watch?v=vz4kgk2nC98>

Over trouwen:

<https://www.youtube.com/watch?v=fSTZ1glVS-w>

Over begraven:

<https://www.youtube.com/watch?v=osnxUKnRbA4>

En een film voor kinderen over Pasen:

<https://www.youtube.com/watch?v=s7Y-ycuyP7E>

- De Duitse website

voor basisschoolkinderen tot 10 jaar is hier te vinden: <https://www.kirche-entdecken.de/>

Kira de ekster begroet basisschoolkinderen op de website 'Kirche-entdecken.de'.

‘Leren in gesprek te gaan met God’

Orthodox gebedenboek voor jongeren

Anna Kostyleva onderwijst het vak ‘orthodoxe levensbeschouwing’ in het secundair onderwijs in België. Haar leerlingen wisten vaak niet goed hoe te bidden en dat bracht haar op het idee van een orthodox gebedenboek speciaal voor hen.

Hoe moet ik bidden?’

Na haar studie Slavistiek en Oost-Europakunde aan de Katholieke Universiteit Leuven begon Anna Kostyleva met lesgeven en

volgde zij een cursus theologie aan het Orthodox Theologisch Instituut ‘de Heilige Apostel Paulus’ te Gent. Daarnaast is zij als lesgever en coördinator werkzaam voor het Centrum voor Russische Studies aan de KU Leuven.

‘In mijn eerste twee jaar in het Vlaamse secundair onderwijs merkte ik dat mijn leerlingen niet zo goed wisten hoe ze bidden konden. De jongeren in mijn klas kwamen uit verschillende landen: Rusland, Oekraïne, Roemenië, Griekenland, Eritrea.

Hoe moet ik bidden? vragen ze. Welke woorden kan ik gebruiken? Dan antwoord ik dat we in eigen woorden kunnen bidden. Soms kan het echter zijn dat je niet direct de juiste woorden vindt. Er zijn zoveel prachtige gebeden door de heiligen en de kerkvaders geschreven die ons hiermee kunnen helpen.’

Jezus Christus als de Goede Herder, afbeelding in Orthodox Gebedenboek voor jongeren.

Heiligen van Optina.

Uitnodigend

‘Ik begon mijn les altijd met het Onze Vader in het Nederlands. Toen er meer vraag van de leerlingen kwam naar andere gebeden, kwam ik in de les met losse blaadjes, wat erg onoverzichtelijk was. Dit bracht mij op het idee om een orthodox gebedenboek voor jongeren samen te stellen.

Er bestaan al wel orthodoxe gebedenboeken in het Nederlands, maar niet voor deze doelgroep. Voor tieners lijkt het al direct veel en moeilijk. Zo bedacht ik zelf een iets kortere versie te maken, toegankelijk en uitnodigend voor jongeren, zodat ze kennis kunnen maken met de orthodoxe traditie en betekenis van gebed.

Elk hoofdstuk begint met een toepasselijk citaat van de kerkvaders. Het zijn ochtenden en avondgebeden, gebeden ter voorbereiding op de Heilige Communie en dankgebeden, het Jezusgebed, het gebed van Efraïm de Syriër en diverse gebeden, zoals ‘voor de naasten’ en ‘tafelgebeden’. In de orthodoxe

traditie bidt men voor zowel de levenden als de overledenen. Je vindt ook lege blaadjes in het gebedenboek waarop de leerlingen zelf de namen van hun naasten kunnen opschrijven.

De selectie van de gebeden heb ik afgestemd op de gebeden die ik zelf ken en gebruik. De Nederlandstalige vertalingen van die gebeden komen uit het gebedenboek verzorgd door Archimandriet Thomas, uitgegeven en gedrukt door de uitgeverij Gzosalov Books (2012).’

Aangenaam hulpmiddel

Het is belangrijk om het boekje aantrekkelijk voor jongeren te maken. Daar zorgden illustrator Anastasia Akhnina en vormgever Serafima Yavarouskaya voor. ‘Anastasia heeft prachtige schilderijen in aquarel gemaakt, geïnspireerd op de bestaande Byzantijnse icoonschilderkunst en mozaïeken. Ze heeft ook een illustratie van de kalender van het kerkelijk jaar gemaakt: tekeningen van de twaalf grote feesten met de namen en data van de feestdagen. Die vind je helemaal op het einde van het boekje.’

Dit gebedenboek kan zeker ook in de pedagogische context worden gebruikt. ‘Leerkrachten kunnen het gebruiken om uit te leggen welke soorten gebeden er zijn, hoe een gebed eruit ziet, wat een *troparion* of *kondakion* betekent, waarom het gebed van Efraïm de Syriër een vastengebed is, welke grote feesten er in het kerkelijk jaar zijn. De leerkracht kan zelf bepalen op welke manier deze aspecten in de les kunnen worden geïntegreerd. Ik denk wel dat het een aangenaam hulpmiddel zal zijn om lesthema’s aan te kaarten en verder uit te breiden.’

Houvast geven

'Ik kan het belang van het gebed niet beter omschrijven dan met de woorden van de heilige Johannes Klimakos:

'Het gebed is een gesprek met God en vormt een eenheid tussen mens en God.'

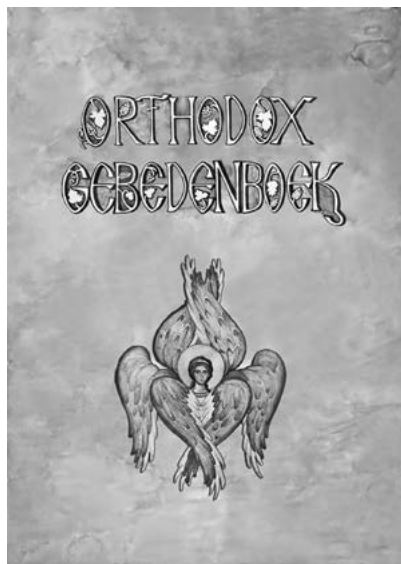
Zonder gebed, zonder de wil om met God te communiceren, is het onmogelijk om christen te zijn.

Ouders kunnen die traditie en dat belang van het gebed meegeven door hun kinderen bijvoorbeeld gebedjes te laten leren die ze zelf kennen. Zo heb ik ook mijn eerste gebeden, het Onze Vader-gebed en het gebed tot de Moeder Gods, van mijn moeder geleerd. Dat is heel waardevol voor het kind.

Uiteindelijk is het aan het kind zelf om verder op zoek te gaan en zelf tot een 'selectie' van gebedjes te komen die hem en haar raken. Het is immers niet de hoeveelheid gebeden die van belang is, maar de kwaliteit.

God zal altijd je gebed horen als het recht uit je hart komt.

Ik hoop dus dat dit gebedenboekje een houvast zal geven voor elke orthodoxe christen, jong of oud, gelovig of nog zoekend, om in dialoog te gaan met God.'

Pakistaans kinderboekproject over religieuze feesten

De Pakistaanse pedagoge Varda Zafar werkt in Australië als 'Early Childhood Teacher' met kinderen van drie tot vijf jaar. 'Voor hen kan ik al mijn opgedane kennis inzetten. Ik denk na over ethisch en religieus gedrag van kinderen. Ik kom op het spoor hoe interesses worden gevormd in kinderen en hoe we dit alles kunnen gebruiken om een betere gemeenschap te vormen.' Het is juist ook voor deze jonge leeftijdsgroep dat zij een serie is gaan schrijven over religieuze feesten.

Varda Zafar: 'Dimensie aanboren in het jonge kind.'

Van jongs af aan is Varda Zafar geïnteresseerd in mensen en dat leidde tot de studie Psychologie. Zij ontdekte hoe groot de invloed is van de kinderjaren op de rest van het leven. Tijdens haar studie werkte ze in Turkije met kinderen die extra ondersteuning nodig hadden.

‘Een taal om in gesprek te raken over cultuur en religie’

Vervolgens ging zij in Pakistan aan de slag met kinderen in de leeftijd van 8 jaar. ‘Maar geen enkele methode die ik gebruikte gaf wat ik eigenlijk zocht: een lesmethode die kinderen leert om een goed mens te zijn en hen het beste kon geven voor hun toekomst.’ Inmiddels werkt Zafar alweer een aantal jaar in Australië en is zij volop bezig met haar interreligieuze kinderboekenproject.

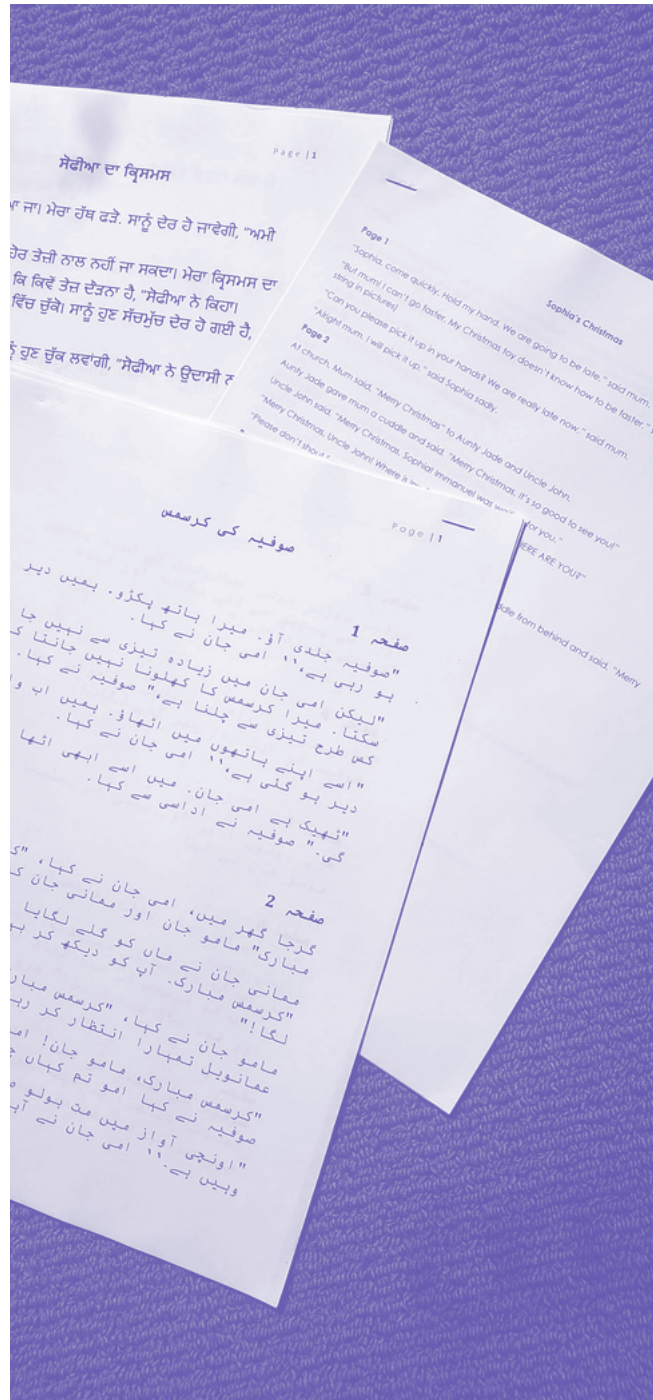
Zoeken naar kansen

‘Ik ben dit project begonnen voor kinderen in deze leeftijdscategorie, omdat ze juist in hun jonge jaren gevormd worden. De uitdaging blijft om in samenwerking met hen te zoeken naar kansen voor een positieve ontwikkeling.’ Zafar merkte dat cultuur en religie vervlochten zijn met elkaar. ‘Als je deze dimensie weet aan te boren in een kind, komt het ten goede aan de holistische ontwikkeling.’ Daardoor leert een kind wat betekenisvol en belangrijk is in het leven.

'In Australië merkte ik dat mensen niet makkelijk praten over cultuur en religie. Ze waarderen wel de diversiteit aan culturen en constateren dat een kind door contextuele culturele ervaringen verschillende vaardigheden leert die belangrijk zijn voor hun leven. Het spreken over religie blijft wel ingewikkeld.' Dat laatste is de motivatie van Zafar om zo over religieuze feesten te schrijven dat kinderen zich erin kunnen herkennen: 'Ik wil cultuur en religie op een leuke manier samenbrengen. Ik koos voor boeken, omdat je door voorlezen van een boek een wereld voor kinderen opent en hen dezelfde of een nieuwe ervaring kan geven. Zo krijgen ook ouders en docenten een taal om met de kinderen in gesprek te raken over religie en cultuur.'

Openheid op gang brengen

Zafar heeft drie boeken geschreven tot nu toe, mét illustraties en bedoeld voor kinderen van 3 tot 5 jaar. De kinderen die erin figureren hebben ook die leeftijd, om het zo aansprekend mogelijk te maken. Besproken worden feesten vanuit sikhisme, islam en christendom, zoals Vaisakhi (Zonne- of Lenteoogstfeest), Eid-oel-Adha (Offerfeest) en Kerst, gericht op jong lezerspubliek in India en Pakistan (Punjab) en daarom ook geschreven in het Engels, Punjabi en Urdu. Zafar hoopt met haar boeken de dialoog en openheid voor religie verder op gang te brengen.

Vertaling en bewerking: Renate Japenga

In het Engels, Punjabi en Urdu.

Liefde op zolder – theologie voor beginners

Het was midden jaren vijftig dat twee jonge vrouwen in Amsterdam met kinderevangelisatie begonnen. Zes jaar oud beklom ik de trappen naar de bovenste etage aan de Heerengracht. Mijn buurmeisje had mij eerst meegenomen naar ‘zondagsschool’, uitgaande van kerk. Dat beviel niet: een strenge juf, stil zitten in de schoolbank en onbekende liedjes. Wat een verschil met deze Bijbelclub, op Amerikaanse leest geschoeid!

‘Interkerkelijk’, zeiden de dames tegen mijn moeder. Wat betekende dat er weinig liefde van en tot de institutionele kerken was. ‘Het koord van Rachab dat van het bloed van Jezus vertelt. Piëtisme!’, zei jaren later mijn wijkpredikant toen ik hem vertelde waar mijn geloofswieg had gestaan. Maar dominee Callenbach in Ermelo, bij wie ik een meer kerkelijke geloofsweg vond, zei: ‘Mijnheer Van Essen, er gaat niets boven een warm, piëtistisch klimaat!’

Een hartelijk welkom door één van de tantes, vrolijke liedjes begeleid door piano of vibrafoon. Liedjes met gebaren!

*‘Hoog, hoog, hoog als de lucht,
wijd wijd wijd als het water blauw,
is Jezus’ liefde voor jou ...’*

We deden samen een spel waarin je je energie kwijt kon. En tante Annie vertelde met het flanelbord een prachtig verhaal. Ook hadden de dames grote boeken gemaakt, plaatjes uit tijdschriften, waarin de liederen met grote letters stonden. Toen mijn stiefvader overleden was, troostte mij steeds het plaatje van een bedroefd jongetje bij een graf, met daarbij de tekst:

*‘Als soms vrienden ons verlaten,
gaan wij biddend tot de Heer.’*

In de zomer, als er geen club was, organiseerden de dames trefbalwedstrijden in een steeg tussen de pakhuizen. En natuurlijk was er, vanaf je achtste jaar, het zomerkamp! ’s Morgens ‘Stille tijd’ met je groep, daarna het vlaggenlied, ochtendgym, Bijbelverhalen volgens een weekthema en sport, veel sport!

Wat valt er nu, waar ik zo’n twintig jaar betrokken was bij de Bijbelclub en de kinderkampen van ‘In de Ruimte’, over de theologie te zeggen? Weinig. Eenmaal in de pubertijd merkte ik dat er voor mij weinig ruimte was voor vragen of tegenspraak. Geloof was ‘Jezus aanne-men’ en de Bijbel van kافت tot kافت, inclusief de wereldmijdende moraal en wantrouwen in de wetenschap. Liever geen theologie studeren in Nederland, maar naar Bible College in Canada of Verenigde Staten. Geen bioscoop, niet dansen, niet roken, meisjes geen bikini, jongens niet in blote bast. Amerikaans fundamentalisme in een kindvriendelijke verpakking. Toen ik de militaire dienstplicht weigerde, meenden zowel mijn buitenkerkelijke familie als de ‘tantes’ dat ik door het communisme begoocheld was. Ik merkte dat mijn ‘wedergeboorte’ ernstig betwijfeld werd. Een 19e-eeuwse theologie, wereldvreemd en puriteins, was toch niet het hele Verhaal.

Schatten van mensen die mij bij name kenden, spelletjes, vertrouwelijke omgang met de Heer, een kaart op je verjaardag, meeleven met de minder vrolijke situatie thuis. Een theoloog zei eens dat de incarnatie om de voortgezette ‘vleeswording van de Geest’ vraagt.

Op de Heerengracht waaide de Geest en het was de kraamkamer van mijn geloof. Veel moest ik loslaten en afleren, maar Jezus kon daar tegen. Kindertheologie? Gewoon inzetten bij de liefde.

— Rob van Essen is missioloog en lid van de redactie van *TussenRuimte*.

‘Dat houvast, dat extra, wil je doorgeven aan je kinderen’

Een ‘ervaringsgesprek’ met Samuel Goyvaerts

Het is ‘pionieren’ als het gaat om het geloof doorgeven aan kinderen. ‘Nadenken daarover hebben we te weinig gedaan’, zegt Samuel (Sam) Goyvaerts, onderzoeker liturgie en sacramenten. ‘We hebben het uitbesteed aan school en de gemeenschap, we hebben verzuimd om ouders voldoende te ondersteunen in hoe je de rijkdom van tweeduizend jaar kerkgeschiedenis doorgeeft.’

Onder ‘rijkdom’ verstaat Sam Goyvaerts, assistent professor en onderzoeker op het gebied van liturgie en sacramenten aan de Tilburg School of Catholic Theology, vooral: ‘Hoe geef je rituelen door, hoe beleef je geloof, hoe geef je geloof door, hoe bid je met kinderen thuis, en als ik naar de viering ga ben ik dan welkom als gezin?’ Al die vragen die gesteld moeten worden omtrent kind-rituelen-theologie, zijn behoorlijk missionair. Het is, ondanks zijn academische studie naar liturgie en sacramenten, vooral een gesprek vanuit de ervaring, benadrukt Goyvaerts. ‘Het doorgeven van geloof, van rituelen, deed men vroeger een beetje thuis, maar het gebeurde vooral op school, in de parochie. Ouders zijn eigenlijk niet ondersteund in hoe ze dat thuis zouden moeten doen. De werkelijkheid is snel veranderd: als ik kijk naar mijn eigen Vlaamse, rooms-katholieke context, dan bevindt geloofsbeleving anno nu zich in de context van het gezin.’ Nederland lijkt op Vlaanderen, religie wordt met ‘iets van vroeger’ geassocieerd, met volksculturele sausjes.

Vrijheid

Goyvaerts groeide op in een rooms-katholiek gezin met zes kinderen en twee ouders die beiden theologie hebben gestudeerd. Vader was diaken, moeder auteur van religieuze en spirituele boeken. Ze woonden in het rectorhuis van een klooster, vanuit het verlangen om meer met spiritualiteit en gebed bezig te zijn. ‘De kerk lag letterlijk in het midden, tussen ons huis en de zusters Karmelietessen in het klooster. We werden ondergedompeld in rituelen, getijdengebed en geloofsinhoud. Mijn ouders waren zeker niet dwingend. Ze verwachtten van ons dat we meegingen naar de zondagsviering tot een jaar of vijftien, zestien. Ze vertelden ons wel dat ze het erg zouden vinden als we daarna geen kerk meer binnen zouden gaan, maar ze lieten de keuze aan ons. We hadden veel vrijheid. De geloofstaal en de rituele handelingen waren thuis aanwezig. Ik ben van de zes degene die het meest heeft overgenomen, mijn broers en zussen houden minder vast aan de regelmaat en de katholieke traditie,

maar verschillende van hen hebben wel zorgberoepen.’

Die vrijheid, die Sam Goyvaerts zelf ontvond toen hij jong was, vindt hij ook als ervaringsdeskundige en professioneel theoloog van groot belang. ‘Laat als ouders merken aan je kind wat je belangrijk vindt en waarom. Maar laat het kind vervolgens de ruimte om zelf een eigen keus te kunnen maken.’

Rituelen

Goyvaerts, zijn vrouw en drie kinderen zijn lid van een rooms-katholieke gemeenschap die verwelkomend is naar ouders en kinderen. Een gemeenschap waar kinderen huilt of lachend, soms rennend, in de kerk kunnen zijn zonder dat hun ergernis ten deel valt. Kinderen beginnen in de viering, worden na het kruisteken weggezonden voor hun eigen catechese vanuit de lezingen voor die zondag. Ze sluiten weer aan bij het Onze Vader, bij de communie (avondmaal) als ze hun eerste communie hebben gedaan, en ontvangen de zegen. Aan het eind van de viering zijn er kinderen die vertellen wat ze hebben gedaan. Kinderen kunnen ook misdienaar zijn. Op de eerste zondag van de maand is er geen kindercatechese, een bewuste keus van ouders om de kinderen ‘thuis’ te laten komen in de liturgie. Thuis in huize Goyvaerts is er het vaste avondritueel, iedere dag. ‘Het begon in ons gezin met een kaarsje aansteken en iets lezen uit de kinderbijbel. Dat evolueert inmiddels naar ook een kruisteken maken, het Onze Vader bidden, persoonlijk gebed, een lied, en inmiddels een kwartier samen bidden.’ In de liturgisch sterke tijden is er steeds een ‘symbooltafel’ te vinden in de

huiskamer en er brandt bijna altijd wel ergens een kaars bij een icoon of beeld.

Het is belangrijk om met kinderen fysiek bezig te zijn. Knutselen, kruisteken maken, gaan staan, kinderen zijn er gevoelig voor. Kinderen zijn fysieke wezentjes. Christelijke liturgie kan in het algemeen kinderen aanspreken op de lichamelijke kant. Dat is goed voor het heil. ‘Er mag gerust een aanraking zijn, de stem mag worden gehoord. Het is thuis of in de gemeenschap altijd wel even zoeken, het is niet ‘one size fits all’, er is geen toverformule.’

*‘Er mag gerust
een aanraking zijn, de stem
mag worden gehoord’*

Een kerk-, een geloofsgemeenschap met bijzondere aandacht voor kinderen leert kinderen zich deel van een gemeenschap te voelen. Twee of drie keer per jaar een viering die zich meer op kinderen richt, bijvoorbeeld aan het begin en eind van de viering en tijdens de homilie (korte preek) brengt liturgie dicht bij kinderen. Kinderen kunnen goed betrokken worden bij het formuleren van gebedsintenties en bij liturgische handelingen. Intenties van kinderen, dan gebeurt er wat, zo kun je liturgie samen beleven.

‘Geloof’ meegeven

Geloven is in de eerste plaats een keuze van ouders. Geloven gaat om de relatie mens-God, om wat je aan die relatie hebt in alle facetten. Kerkgang is verbonden aan die keuze, een fysiek gebouw en vooral een gemeenschap dat geloof een plek te geven. Dat

houvast, dat extra, wil je doorgeven aan je kinderen. Volgens Sam Goyvaerts gaat het dan over de waarden: 'Naasteliefde, het belang van gemeenschap en het proberen op te bouwen van een persoonlijk godsrelatie.'

*'Liturgie is iets
dat je doet, geloof leer je
ook door te doen'*

Wellicht ligt dat accent protestants gezien net even iets anders, iets meer individueel. Goyvaerts kan dat doorgeven niet zien zonder liturgie, zonder rituelen. Liturgie komt van het Oudgriekse woord 'leitourgia', dat letterlijk betekent 'werk van/voor het volk', maar het gaat dus om 'iets doen'. In het Nieuwe Testament kwam de christelijke gemeente samen om te lezen uit de schrif-

ten, de uitleg te horen, de sacramenten te ontvangen, te danken, te loven en geld of goederen in te zamelen. Liturgie, teksten, handelingen en symbolen, ontwikkelden zich in de loop der eeuwen.

Liturgie is bij uitstek iets dat je doet, volgens Goyvaerts, en dus ook 'learning by doing'. Kinderen kunnen er heel goed door leren. Het kerkgebouw zelf wordt nog te weinig gebruikt. Er is zoveel te zien. Kinderen ruiken wierook, er zijn symbolen. Bijvoorbeeld het verplaatsen van het Bijbelboek van de ene plaats naar de andere kan naderhand ook vragen of gesprek opleveren. Dingen doen, ervaring opdoen, dat is heel anders dan mondelinge catechese geven. 'Je leert het geloof ook door te doen. Het gaat niet alleen over het opzeggen van het Onze Vader, maar ook over stil zijn. Een kaars aansteken, een houding van eerbied,

Symbooltafel in huize Goyvaerts bij Witte Donderdag.

lof of dankbaarheid. Je vertelt niet – we gaan een kerk binnen, je moet nederig zijn – je doet het gewoon. Ik zou het echt heel moeilijk vinden om die relatie met God door te geven zonder bepaalde vaste rituelen. Rituelen zijn voor heel veel mensen de primaire beleving van de godsdienst, we zijn niet allemaal theologen.

Neem de Veertigdagentijd: onze kinderen vragen dan wat gaan we doen in de vasten, wat gaan we laten en we overleggen samen. De oudste dochter wilde graag vegetarisch eten de hele Veertigdagentijd, maar ook wat liever zijn voor elkaar, en zelfs papa en mama wat meer laten rusten! Geloof drukt zich uit via de rituelen. Als je dat wilt doorgeven, dan moet je dat via de rituelen doen. Mensen van mijn leeftijd hebben nog wel een paternoster in de kast, maar het thuisgeloof van hun grootouders, het bidden

voor de maaltijd, of andere huisrituelen zijn ze vaak verloren. Daarmee hebben ze ook de fysieke kant van geloven niet meer paraat. Geloof, en de mens *tout-court*, is niet enkel iets van de geest maar ook van het lichaam en kan dus niet zonder zintuigen; liturgie en sacramenten spelen daar sterk op in. Je ziet het ook bij protestanten aan populariteit winnen: de paaskaars, ziekenzalving, paaswake, het worden steeds meer elementen in het vorm geven van geloof. Het doen is zo belangrijk. We hebben geloofstaal nodig, als ouder, maar zeker ook van ouder naar kind. Je moet het als ouder ook ‘doen’. Laat aan je kinderen zien dat het niet alleen om de prediking gaat, maar vooral ook over: hoe ben ik mens met mijn medemensen, hoe richt ik me tot God. Relatie krijgt vorm, onderling en met God, via bidden.’

Goede Vrijdag

Kinderen brengen, als je ze effectief toelaat in het ritueel, als je plaats voor ze maakt, als het kind mag zijn in dat ritueel, veel binnen, peinst Goyvaerts. 'Het vertrouwen en de overgave aan de persoon van Jezus is voor volwassenen vaak zoveel moeilijker dan voor kinderen. Voor kinderen is het alles of niks. Ze kunnen hele mooie getuigenissen afleggen van geloof.

Door de vragen die mijn kinderen stellen, door de handelingen die ze doen, verandert ook mijn godsbeeld en geloofsbeleving. Mijn zoon kan bijvoorbeeld heel goed vanuit de schiftlezing tot de formulering van een gebed komen. Onze oudste, net een tiener, stelt hele rake vragen over geloof. Of neem mijn dochter van destijds vijf jaar, die tijdens het avondgebed in de gemeenschap van Taizé op haar knieën ging in het

moment van stilte omdat ze dat bij andere mensen zag. En haar broer keek verstoord op toen de broeders na tien minuten begonnen te zingen. Hij was nog niet klaar met zijn stiltemoment. Die spontaniteit, dat zijn, het zijn in een ritueel, zonder belemmerd te worden door de omgeving, door eventuele beperkingen, daar kunnen we als volwassenen heel veel van leren.

*'Volwassenen participeren
bewust, kinderen doen dat
spontaner'*

Vele jaren bestudeer ik de liturgie. Er zijn nog steeds momenten die ik dan niet doorgrond. Volwassenen stellen vragen, het kind laat zich opnemen en meevoeren,

Pasen

probeert misschien het mysterie niet zozeer te begrijpen maar het te ‘doen’. Dat gaat gewoon in het ritueel zitten. Volwassenen participeren bewust, maar het gaat in rituelen ook om iets dat ons verstand te boven gaat. Kinderen participeren veel spontaner.’

Niet bang zijn

Volwassenen willen graag begrijpen en weten wat ze doen. Het kind weet dat vaak niet. Dat vinden volwassenen vaak moeilijk. Goyvaerts: ‘We zijn soms geneigd om de Geest wat op te sluiten in rituele voorschriften en regels. De Geest breekt zaken open. Het ritueel op zich is belangrijk en nodig omwille van onze menselijkheid en lichamelijke, herhaling en traditie zijn belangrijk, en elke keer opnieuw uitvinden kost veel energie. Maar uiteindelijk gaat het over de presentie van God zelf. Rituelen zijn een middel tot ontmoeting met de Heer. Dat is het doel. Als de voorschriften een doel op zich worden, dan is er geen ruimte meer voor spontaniteit, en zeker niet voor die van het kind.’

*‘Als de traditie
goed is, van de Geest,
dan blijft-ie overeind’*

Om kinderen effectief toe te laten in het ritueel, moet je als volwassenen bereid zijn plaats te maken. Er moet een bepaald evenwicht zijn. Het kind moet voorbeelden hebben om te volgen, leren hoe het ritueel en de traditie werkt, én moet tegelijkertijd de eigenheid kwijt kunnen.

Sam Goyvaerts waarschuwt: ‘We moeten tegelijk ook beducht zijn om te veel verantwoordelijkheid bij kinderen neer te leggen. Jonge mensen roepen ook: alsjeblieft, zeg mij hoe ik iets moet doen. Je moet een bepaalde basis bieden aan kinderen, zonder kan niet. Rituelen en traditie, daar zitten ook waarden in! Dan kunnen kinderen die aangereikte rituelen, de traditie, zelf bewerken. Zo laat je ruimte om de traditie te laten bevragen.

Een traditie ontwikkelt zich door vragen te stellen. Als de traditie goed is, van de Geest, dan blijft-ie overeind.’

— Praxedis Bouwman is religiewetenschapper/journalist en interim-hoofdredacteur van *TussenRuimte*. Ze heeft verschillende bestuurlijke rollen in de binnen- en buitenlandse oecumene

Iris Veerbeek van Arkade:

‘Laat kinderen zelf verbinding leggen met hun eigen leefwereld’

Hoe ga je om met verschillen in levensbeschouwing in de basisschoolklas? En hoe verhoudt de diversiteit van het schoolteam zich met de identiteit van de school? Voor theoloog Iris Veerbeek, gespecialiseerd in interreligieuze relaties, zijn dit boeiende vragen. Als onderwijsbegeleider bij Arkade werkt ze met leskisten, waarmee kinderen verhalen en rituelen verbinden met hun eigen leefwereld. Ook vertelt zij over het onderzoekstraject dat zij ingaat over de waarde van religieuze verhalen en tradities in onderwijs, specifiek en actueel, over duurzaamheid. Een interview in twee delen.

Wil je jezelf kort voorstellen?

‘Mijn naam is Iris Veerbeek, ik ben 26 jaar en woon met veel plezier in het mooie Utrecht. Ik heb een bachelor Protestantse Theologie gevolgd aan de Protestantse Theologische Universiteit en aan de Vrije Universiteit en een master in Interreligieuze Relaties aan de VU. Daarnaast heb ik me een jaar verdiept in Joodse Theologie en joods-christelijke relaties aan de Hebreeuwse Universiteit in Jeruzalem. Op het moment ben ik bezig met het schrijven van een onderzoeksvoorstel voor een PhD-project en werk ik parttime als onderwijsbegeleider Identiteit en Levensbeschouwing bij Arkade.’

Je werkt bij Arkade: wat doet deze organisatie en waar ben jij bij betrokken?

‘Bij Arkade begeleiden we bijzondere (protestantse en rooms-katholieke) basisscholen en ook steeds meer openbare scholen op het gebied van levensbeschouwing en identiteit. Veel scholen zijn de afgelopen jaren diverser geworden als het gaat om religie en levensbeschouwing. Ook veel christelijke scholen. In één klas zitten vaak leerlingen met verschillende levensbeschouwelijke achtergronden. Dat geeft mooie kansen om met elkaar in gesprek te gaan en van elkaar te leren, maar het is ook een uitdaging om goed met die verschillen om te gaan.’

Dat geldt niet alleen in de klas, ook op team-, directie- en bestuursniveau kan de levensbeschouwelijke diversiteit vragen oproepen. Hoe verhoudt de diversiteit van ons team zich tot de identiteit van de school? Hoe willen we

aandacht geven aan verschillende levensbeschouwelijke tradities? Welke feesten vieren we? Arkade begeleidt (met name) basisscholen bij dit soort vragen, en onderzoekt samen met de scholen hoe zij invulling kunnen geven aan beleid en praktijk. We bieden bijvoorbeeld teamtrainingen over het geven van levensbeschouwelijke vorming, en we geven zelf ook gastlessen. Voor mij als theoloog, gespecialiseerd in interreligieuze relaties, is zo'n diverse school een heel boeiende omgeving. Mensen met soms heel verschillende zienswijzen komen bij elkaar en vormen samen een onderwijsgemeenschap, leren samen, groeien samen. Op sommige scholen speelt religie, of, breder gezegd, levensbeschouwing, daarin een

expliciete rol. Op andere wordt het onderwerp eigenlijk niet besproken. Op de ene school is levensbeschouwing een integraal onderdeel van de onderwijskundige, pedagogische en maatschappelijke dimensie van de school, op de andere is het puur een verplicht nummertje dat ieder jaar in de vorm van een les wordt afgevinkt.

Als ik in die verschillende scholen kom, vraag ik me af: welke normatieve denkkaders zijn hier (onbewust) aanwezig? En wat wordt er gedaan met (religieuze) minderheidsstemmen?

Daarom vind ik het mooi dat we bij Arkade duidelijk staan voor het belang en de meerwaarde van levensbeschouwing in de school; iedereen heeft tenslotte een levensbeschouwing – een bepaalde visie op het leven – of je nu religieus bent of niet. Die visie laat je niet thuis, maar neem je mee naar school. Als Arkade begeleiden we het interreligieuze gesprek in de school en proberen we ruimte te geven aan alle verschillende stemmen.'

Bij Arkade werken jullie via leskisten. Hoe ziet zo'n leskist eruit en wat wordt ermee gedaan in de klas?

'Scholen kunnen bij Arkade een leskist huren. Zo'n kist bevat allerlei voorwerpen van één bepaalde religie of levensbeschouwing. We hebben kisten over jodendom, islam, christendom, hindoeïsme, boeddhisme en humanisme. Ook hebben we een dialoogkoffer, daarin zitten van al die verschillende levensbeschouwingen een paar voorwerpen.

Aan de hand van de voorwerpen kun je met leerlingen in gesprek. Dat kunnen leerkrachten zelf doen, maar ze kunnen ons ook inhuren voor een gastles. We proberen in zo'n les zoveel mogelijk de verbinding te leggen met de eigen belevingswereld van de leerlingen; het gaat er niet alleen om dat ze kennis opdoen over een religie, maar dat ze kennis maken met levensbeschouwing in het algemeen, hun eigen levensbeschouwing en die van de andere leerlingen in de klas. Dat is een hermeneutisch-communicatieve benadering die ook veel weg heeft van kindertheologie.'

*'Je bent expert, partner en ook waarnemer,
je gaat samen met de leerlingen
op ontdekkingstocht'*

Welke rol heeft de docent? En welke het kind?

'Als docent ben je aan de ene kant *expert* of *inhoudskundige*. Je hebt je ingelezen in de desbetreffende levensbeschouwing en je brengt (gedoseerde) kennis en weetjes in. Maar als docent weet je natuurlijk niet alles. En dat hoeft ook niet. Je bent namelijk ook *partner*: je gaat samen met de leerlingen op ontdekkingstocht. Daarin bied je een inspirerende omgeving en relevante voorwerpen aan. Ten slotte ben je ook *waarnemer*. Je laat leerlingen zelf 'theologiseren'. Ze leggen verbindingen tussen de voorwerpen en hun eigen leefwereld, komen met verhalen, reageren op elkaar en stellen elkaar vragen. De drie verschillende rollen van de docent wisselen elkaar af. Soms is het midden in een gesprek nodig om de leerlingen van bepaalde informatie te voorzien. Op andere momenten stel je een vraag of moet je juist even een stapje terug doen en de leerlingen het onderwerp zelf laten ontdekken.'

Hoe reageren de kinderen?

'De kinderen zijn vaak erg enthousiast. De voorwerpen roepen herkenning op of spreken tot de verbeelding: "Hé, die kralenketting heeft mijn oma ook!" of: "Dat heb ik ook een keer in een film gezien!". Vaak volgt er dan een verhaal.

Ook zie je dat kinderen die tot een religieuze minderheid behoren en die daarom normaal niet veel van hun eigen levensbeschouwing terugzien op school, opeens beginnen te glunderen omdat ze iets herkennen dat ze thuis ook hebben.

Wat ik mooi vind is dat kinderen een grote verbeeldingskracht hebben. Ze denken vaak nog niet zo zeer binnen bepaalde kaders, en leggen daardoor verbanden die volwassenen nog wel eens over het hoofd zien. Zo liet ik eens een miniatuur-kerststal zien en vroeg: “Waarom zou Jezus in een stal geboren zijn?” Waarop een meisje vol overtuiging antwoordde: “Omdat Jezus van dieren houdt.”

Dat antwoord raakte me. Je kunt het afdoen als naïef, maar ik zie het als een waardevol en fris perspectief op het verhaal. Voor mij legde ze daarmee namelijk een element in het verhaal bloot dat ik, en velen met mij, over het hoofd heb gezien: de rol van de dieren! We geven de lessen zodat de kinderen leren over levensbeschouwingen, maar soms denk ik dat ik nog meer van hen leer!

Leskist van Arkade over Jodendom.

Je hebt onlangs een PhD-voorstel ingediend, waar gaat je onderzoek over?

‘Mijn onderzoeksvoorstel gaat heel kort gezegd over de waarde van religieuze verhalen en tradities in onderwijs over duurzaamheid. We leven in tijden van ecologische crises. Het klimaat verandert, de zeespiegel stijgt, de biodiversiteit neemt af, zo kan ik nog wel even doorgaan. Naast de meer directe oorzaken – lucht-, water- en bodemvervuiling, massale bomenkap, etc. – zijn er wetenschappers die wijzen op een dieper probleem dat ten grondslag ligt aan de ecologische crisis en dat de bevordering van duurzame oplossingen bemoeilijkt, namelijk een zogenaamde ‘crisis van de verbeelding’.¹ Dit gaat ervan uit dat er positieve, duurzame verbeeldingen van de toekomst nodig zijn om huidige destructieve structuren te veranderen. Hoe mensen de toekomst zien, heeft namelijk invloed op hun handelen. En duurzame toekomstbeelden zouden dus duurzaam handelen bevorderen.

Echter, het verbeelden van alternatieve toekomsten voorbij huidige sociopolitieke systemen – ook wel *futuring* genoemd – blijkt bijzonder moeilijk. Onze verbeelding lijkt vastgeroest in bestaande structuren, structuren die de aarde uitbuiten. De vraag is dus: hoe kunnen we die verbeelding stimuleren en verrijken?

‘Hoe kunnen we die verbeelding van en reflectie op ‘het goede leven’ en alternatieve toekomsten stimuleren en verrijken?’

Ik wil mij in mijn onderzoek richten op de rol die religieuze verhalen en rituelen daarin kunnen spelen. Religieuze tradities houden zich vaak al eeuwenlang bezig met de verbeelding van en de reflectie op ‘het goede leven’. Ze zijn veelal ontstaan in contexten voorafgaand aan de (Westerse) Verlichting, een tijd waarin bepaalde verhoudingen tussen mens en niet-menselijke natuur tot stand kwamen, die ecologisch gezien nadelige effecten hebben. Religieuze verhalen en rituelen zouden dus wel eens een frisse kijk op die verhouding mens – niet-menselijke natuur kunnen bieden, en daarmee de verbeelding kunnen verrijken.

Daarnaast kunnen de verhalen en rituelen, juist door hun andersheid, aanzetten tot reflectie. Ze houden je als het ware een spiegel voor, waardoor je wordt geconfronteerd met je eigen houding en handelen ten opzichte van je niet-menselijke omgeving. Religieuze bronnen zouden zo van waarde kunnen zijn, zowel voor religieuze als niet-religieuze mensen.

Of religieuze verhalen en rituelen daadwerkelijk zo van waarde kunnen zijn ga

ik onderzoeken in de specifieke context van het basisonderwijs. Het onderwijs is een belangrijke plek waar verbeelding ontwikkeld en bevorderd wordt. Ook is er in het onderwijs steeds meer aandacht voor duurzaamheid, maar de rol van levensbeschouwing (en, specifiek, religie) krijgt daarin nog niet veel aandacht. Dat maakt het interessant en relevant om duurzaamheid, religie én onderwijs met elkaar in verbinding te brengen.’

Wat is het doel van dit onderzoek? Waarom vind je dit zo belangrijk?

Duurzaamheid is *hot topic*, en dat is niet voor niets. We ondervinden meer en meer de desastreuze gevolgen van klimaatverandering. Er moet echt iets gebeuren. We moeten met elkaar een andere koers op. Dit onderzoek wil daaraan bijdragen. Concreet doet het dat op drie vlakken:

1. verbeelding van duurzame toekomsten verrijken vanuit de theologie;
2. de theologie verrijken door op een innovatieve manier haar potentie voor het bijdragen aan een duurzame toekomst te onderzoeken;
3. komen tot nieuwe benaderingen van duurzaamheid in het onderwijs door het inzetten van religieuze bronnen.

Welke rol zou duurzaamheid moeten hebben binnen het spreken over religie?

‘Duurzaamheid gaat voor een groot gedeelte over de verhouding tussen onszelf en de ander – de ander in de vorm van planten, dieren, en ook andere mensen die de gevolgen van klimaatverandering ondervinden. Voor religie staat die relatie tussen jezelf en de A/ander ook veelal centraal. In die zin hebben religie en duurzaamheid dus veel gemeen. De vraag hoe je op een goede, duurzame manier te verhouden tot de A/ander is een vraag die gaat over het ‘goede leven’. Ik denk daarom dat duurzaamheid niet als een apart thema binnen religie moet worden gezien, maar veel meer als een integraal onderdeel. De vraag naar duurzaamheid maakt onlosmakelijk onderdeel uit van het zoeken naar en vormgeven van het goede leven.’

Noot

- ¹ Zie bijvoorbeeld Hajer, M., & Versteeg, W. (2019). Imagining the post-fossil city: Why is it so difficult to think of new possible worlds? *Territory, Politics, Governance*, 7, 122-134. <https://doi.org/10.1080/21622671.2018.1510339>

— Petra L. Laagland Winder studeerde cultuurwetenschappen en theologie. Zij werkt momenteel aan haar doctoraat over individuele geloofservaring en gedeelde geloofstaal aan de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam.

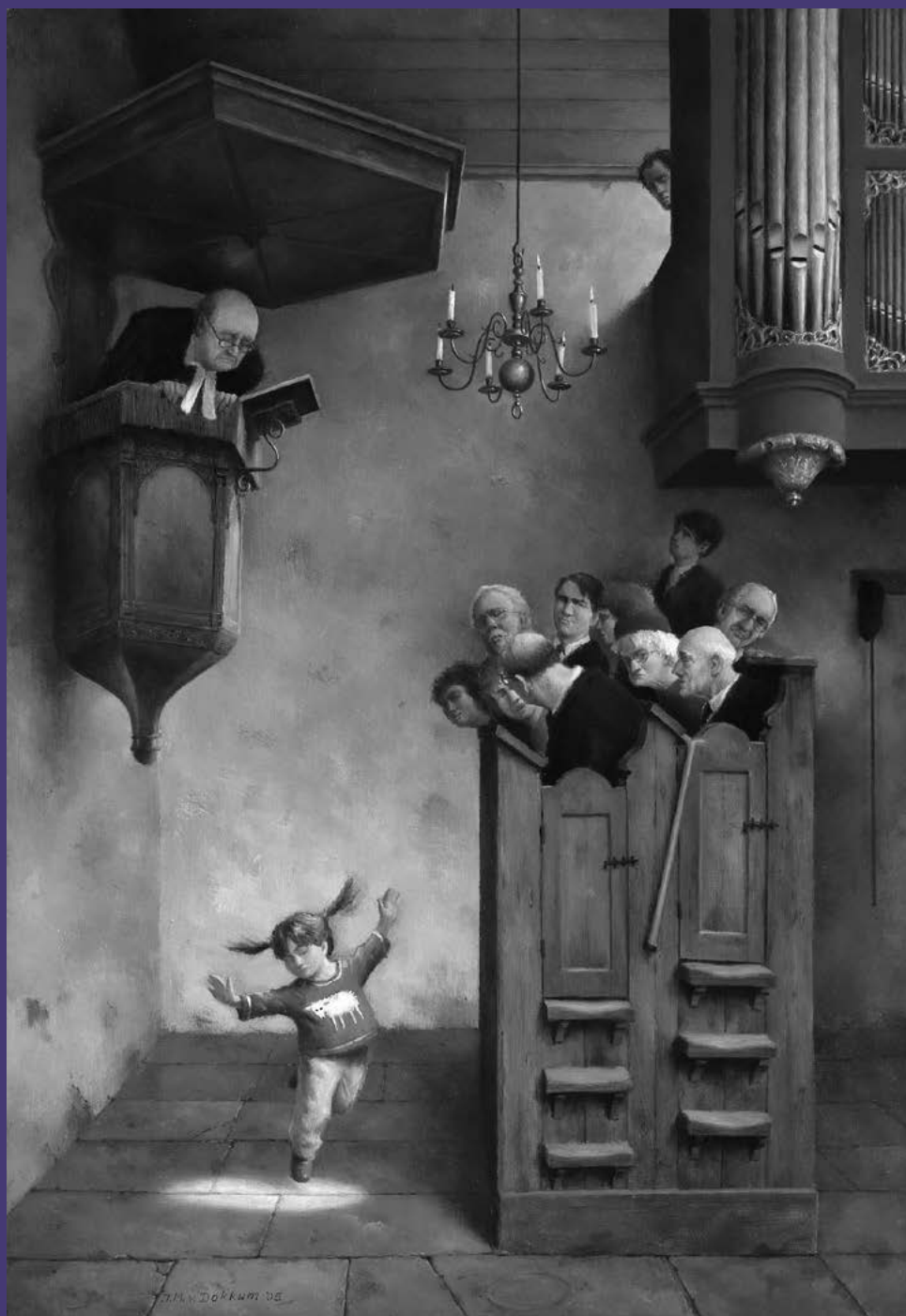
Meedansen

Een vrolijk meisje met twee staarten doet een dansje in de kerk. Dat lijkt niet iets wat elke zondag in deze kerk gebeurt, afgaande op de bijna afkeurende blikken van de overige kerkgangers. Op de eerste rij kijken een man en vrouw elkaar aan alsof ze zeggen: ‘Dit kán toch niet?!’ Anderen rekken hun hals om dit onverwacht vrolijke tafereel te kunnen bekijken. Nergens kan er een lachje van af.

De dominee lijkt als laatste door te hebben dat er iets gaande is onder zijn preekstoel. Hij moet zich over de rand heen trekken om de bron van aandacht van zijn toehoorders te kunnen zien. Bijna minzaam kijkt hij door zijn leesbrilletje naar het meisje in de rode trui, dat lichtvoetig in een lichtstraal danst. Zelfs de organist komt om het hoekje kijken. Alleen de jongen achter de banken blijft naar de dominee kijken.

Heel dit schilderij van realistisch en mild maatschappijkritisch schilder Marius van Dokkum straalt uit dat het dansje niet hoort in de kerk. En het meisje? Zij lijkt zich van geen kwaad bewust. Zij geeft gehoor aan de innerlijke roep om (juist?) in de kerk te dansen: op één been, de armen wijd, de handen in de lucht. Zullen we de volgende keer meedansen en vrolijk zijn in Gods huis?

— Jolien van der Velde-van Braak, kunsthistorica en theologe, zoekt de verbinding van beeldende kunst met geloof, kerk en theologie.

Marius van Dokkum © 2006 Art Revisited, Tolbert NL

Een gemeenschap van buitenstaanders

Leren voor zending is hoe je anders-zijn juist een gave en rijkdom kan zijn. Het is leren dat diversiteit niet een probleem is, maar noodzakelijk in onze pelgrimsreis op weg naar, en in, Gods nieuwe wereld. Maar wat moeten we ons daarbij voorstellen?

Deze en andere vragen kwamen aan de orde tijdens een expertmeeting, georganiseerd door de Nederlandse Zendingsraad op 10 februari 2022 in Utrecht, rond het thema 'Missionaire educatie voor hier, daar en overal ...'. Dr. Bosco Bangura en dr. Cathy Ross gingen met de aanwezigen in gesprek over dit thema. Bosco Bangura is senior onderzoeker in missiologie aan de Evangelische Theologische Faculteit (Leuven) en de Protestantse Theologische Universiteit (Groningen) en Cathy Ross is directeur van de Pioneer Mission Leadership Training in Oxford en één van de initiatiefnemers van het MA-programma 'Theology and Mission'.

Wat zijn de mogelijkheden als in dit leerproces men-

sen vanuit diverse kerken en culturen samenkomen? Mensen met een 'traditioneel Nederlandse' achtergrond en mensen met een migratieachtergrond, mensen die naar Europa zijn gekomen en mensen die de wereld in hopen te trekken vanuit missionaire motieven. Wat zijn de uitdagingen en barrières? Wat moeten we afleren en 'ontleren'? Hoe kan deze educatie kerken en zendingsorganisaties die werken in en vanuit Nederland dienen? Hoe kan dit missionaire werkers in Nederland en daarbuiten dienen?

Volgens beide sprekers vinden we de antwoorden alleen in een gezamenlijke zoektocht waarin mensen niet alleen ván elkaar leren, maar werkelijk sámen mét elkaar leren. Het zijn vragen die gemeenschap behoeven, zoals Bosco Bangura schrijft:

*'Life's true meaning could only be found in regular and sustained dialogue with others in the context of the community.'*¹

En Cathy Ross verwijst naar het verhaal over Ibribina, een zakenvrouw en vrouwelijk leider in de kerk in Niger rond 1880:

*'She saw in 'Jesu' Krixi' a new love, a new all-pervasive Spirit power, the possibility of a new people, a fellowship of the unlike, bonding together all tribes, all ethnic groups, both black and white, into a new society. Here the rich would care for the poor and the strong for the weak in what was to be a new heaven and a new earth.'*²

Leren voor zending is leren ín gemeenschap, in gesprek, in de ontmoeting met de ander. De ander die werkelijk zó anders is dat het niet alleen verrast, maar misschien ook wel pijnlijk en verwarrend is. Het is ook leren vóór gemeenschap. Het is een samen op weg gaan om te ontdekken waar God aan het werk is, hoe God aan het werk is en daarin ook wie die God is die aan het werk is. Leren voor zen-

Dr. Joseph Bosco Bangura, senior onderzoeker in missiologie aan de ETF Leuven en PThU Groningen.

ding is een samen ontdekken hoe wij trouw aan deze God, vanuit de liefde van Jezus Christus, onze eigen roeping verstaan en leven in de wereld waarin we geplaatst zijn. Dit waren wat gedachten die door mijn hoofd en hart gingen tijdens deze expert-

meeting. We waren met bijna dertig mensen en gingen samen in gesprek. En juist in dat gesprek werden de mooie visie en de hartverwarmende gedachten ook grote en ongemakkelijke vragen. Bosco Bangura vertelde hoe hij de diversiteit niet

Dr. Cathy Ross, directeur Pioneer Mission Leadership Training in Oxford.

alleen maar buiten zichzelf ontmoette als gave en inspiratie, maar ook binnen in hemzelf. Als pentecostaal theoloog en wetenschapper blijkt hij dubbelop een buitenstaander te worden. Vanuit zijn pentecostale achtergrond is men achterdochtig naar de theologische wetenschap. Vanuit de theologisch-wetenschappelijke wereld is men achterdochtig naar zijn pentecostale geloof. En dat maakt onbegrepen en eenzaam. Diversiteit en anders zijn is niet alleen maar mooi en inspirerend. Diversiteit doet ook pijn. En, zo vroeg Bosco, zijn de programma's voor zendingeducatie wel werkelijk open voor diversiteit? Hoeveel programma's zijn vooral gericht op theologie en zending voor en naar de ander? Hoe vaak wordt bijvoorbeeld vooral gezocht naar een theologie voor Afrika? Hoeveel openheid is er voor een theologie vanuit Afrika voor Europa? Is een werkelijk wederzijds en intercultureel leren mogelijk waar de eigen organisatie, theologie en kerkelijke verbondenheid ook bevraagd wordt vanuit het perspec-

tief van de ander? Deze vragen maken onzeker. Cathy voegde er nog een laag aan toe door te verwijzen naar het boek *After Whiteness* van Willie James Jennings,³ waarin educatie verbonden wordt met ‘mastery, possession en control’. Zeggen we niet dat kennis macht is? En deze macht wordt maar al te vaak gebruikt, bewust maar zeker ook onbewust, voor het creëren van een realiteit naar onze Westerse wensen en ideeën, ook in de context van zending. En toch. Willie James Jennings pleit in zijn boek voor een ‘education in belonging’. Hierin gaat het om een ‘belonging’ juist ook voor diegenen die vanwege hun huidskleur vaak worden gezien en behandeld als buitenstaanders. Ibribina zocht naar en vormde een gemeenschap van mensen in een diversiteit van huidskleur en van sociale en economische posities. Een ieder hoorde erbij, niemand van hen kon gemist worden. Bosco Bangura en Cathy Ross weigerden een lezing te geven over hun ervaringen en inzichten. Zij

kozen voor een gesprek, omdat daar een ontmoeting plaats kan vinden van waaruit iets nieuws geboren kan worden, een gezamenlijke visie, hoop en vertrouwen. Zij pleitten voor een gesprek waarin de verschillen niet weggemoffeld worden, maar juist worden aangekeken en doorgesproken. Zij zoeken een educatie die van een groep mensen niet een oppervlakkige eenheid maakt, maar een gemeenschap waar het veilig is om anders te zijn, waar de ander erbij hoort en een gave is. En zij doen dit vanuit een theologie die zich niet beperkt tot dogmatische waarheden en geestelijke ervaringen, maar die midden in het leven staat, die God ontdekt en leert kennen via alle zintuigen, in alle dimensies van ons leven, in het gewone leven van elke dag. Deze manier van leren vraagt niet alleen om een nieuw curriculum en een nieuwe vorm van theologiseren. Het vraagt ook om een nieuwe methodologie, waarin het accent wordt verlegd van doceren naar converseren en een

gezamenlijk ontdekken. Het vraagt om een verschuiving van leren óver de ander naar een leren sámen mét de ander. Het vraagt om de vorming van een gemeenschap van buitenstaanders voor het aangezicht van God en in gehoorzaamheid aan de roep van Jezus Christus. Leren voor zending behoeft de hele gemeenschap, de gemeenschap waarin buitenstaanders ‘binnenstaanders’ worden, en het vraagt ons hele wezen. — *Berdine van den Toren-Lekkerkerker*

Noten

¹ Joseph Bosco Bangura, ‘Theological Education for a Religiously Radicalized World: An African Pentecostal Assistent’, in: *International Review of Mission*, Volume 106, Nr. 1, June 2017.

² Simon Barrington-Ward, ‘My Pilgrimage in Mission’, in: *International Bulletin of Missionary Research*, April, 1999, 61.

³ Willie James Jennings, *After Whiteness, An Education in Belonging*, Eerdmans: Grand Rapids, 2020.

Oecumenische Vrouwensynode: 'Schuilhutten bouwen'

Het thema van de bijeenkomst op zaterdag 5 maart 2022 van de Oecumenische Vrouwensynode was 'Het huis uit'. Prof.dr. Mariecke van den Berg hield een lezing met als titel 'Onder-tussen in de schuilhut'.

Zij sprak over een queer-theologie voor mensen die zich niet voelen passen in het stevige huis, het bouw-werk van de traditie. Zij bouwen hun schuilhutten met restjes theologie, verhalen uit de Bijbel die niet vaak verteld worden en stemmen uit de Bijbel die niet vaak gehoord worden. Het is een creatief avontuur, maar het stelt ook vragen:

'Hutten bouwen – het blijvend investeren in de marginale verhalen – heeft voor mij ook een politieke of activistische kant. Hutten confronteren het huis van de traditie met zijn eigen overschot. Het laat het huis zien dat het gebouwd is door het uitkiezen van sommige materialen en het afwijzen van andere.'

De hut maakt het de mainstream onmogelijk om onbekommerd mainstream te zijn. De hut zal steeds weer het perspectief van de marge naar voren willen halen.'

Madelon Grant van Samen Kerk in Nederland (SKIN) reageerde op de lezing.

Ze gaf aan dat voor vrouwen in de kerken met een migratieachtergrond het geloof in God rust geeft in een onzeker bestaan, dat de traditie dan juist een schuilhut is. Ze gaf de vraag mee wie zich eigenlijk in het centrum bevinden en wie in de marge. Heeft er ondertussen geen

verschuiving plaatsgevonden? Kerken met een migratieachtergrond groeien juist, terwijl ze minder financiële middelen hebben. Kunnen we niet beter spreken over meerdere vormen van christendom, zoals in 'World Christianities', zodat niet één vorm de norm is? Vanuit het Netwerk Katholieke Vrouwen gaf Laetitia van der Lans ook een reactie op de lezing. Ze vertelde over haar pijn dat vrouwen in de rooms-katholieke kerk niet al hun gaven en talenten in kunnen zetten, omdat de macht nog steeds bij mannen ligt.

— Renate Japenga

FILM

Alleen een kind brengt ons samen

Er zijn een aantal familiefilms met kinderen in de hoofdrol, die mij bij elke kijkbeurt weer verrassen door hun diepte en (religieuze) symboliek. Ik denk bijvoorbeeld aan het iconische *Stand by me*, aan de Narnia-films en aan minder bekende films als *Ember City*, *Dead Poets Society* en *Bridges of Terabithia*. Ook het vorig jaar uitgekomen *Mijn bijzonder rare week met Tess* hoort voor mij in dit rijtje. Soms zijn dit films die je vanuit je jeugd bijblijven en die je op volwassen leeftijd nog steeds raken. Een heel onbekende familiefilm die mij altijd heeft verwonderd om het krachtige verhaal is *Because of Winn-Dixie*.

De film gaat over de dochter van een alleenstaande dominee die door een verdwaalde hond vrienden in haar nieuwe woonplaats maakt. Wat de film vooral waardevol maakt zijn de parallellen met het verhaal van Jezus. Het is de eenzame Opal die met hulp van de hond Winn-Dixie de verloren gemeenschap opnieuw verenigt. De hond helpt haar om onbevooroordeeld naar mensen te kijken. Zo wordt zij een luisterend oor voor de mensen die nooit gehoord worden. En uiteindelijk zet dat haar en die mensen in actie.

Daarmee brengt zij in het slot van de film de outcasts van het dorp bij elkaar, als was zij Jezus die zijn discipelen verzamelt. Een laatste avondmaal met deze

bijzondere mensen leidt tot een donkere lijdensnacht, die haar uiteindelijk terugbrengt bij haar vervreemde vader. In het mierzoete einde rest hun dan alleen nog maar om met zijn allen in lofzang uit te barsten. Opals eigenschappen – haar openheid, luisterende houding en naïeve initiatief – brengt mensen bij elkaar. Het is dit kind (in ons) dat ons naar buiten trekt, opnieuw leert luisteren en helpt onbevooroordeeld open te staan voor anderen.

— Boaz van Luijk is theoloog, coach en eigenaar van De Verandering, en filmrecensent bij het *Nederlands Dagblad*.

BOEKEN

Hester Radstake, Eveline Nieuwenhuijse, Esther Veerman, *Dominee Beer en Siep gaan naar de kerk*, Stichting Kerk Op Schoot, 2021, € 9,90

Wie zich bezighoudt

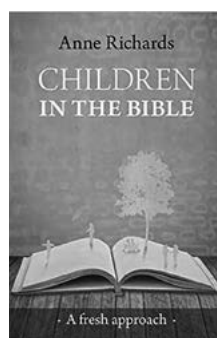
met kindertheologie kan niet om de kinderen zelf heen. Kinderen, die hun eigen plek hebben in de kerk, omdat ze er echt en helemaal bij horen. Ook, omdat we van kinderen kunnen leren waar het om gaat bij geloven. Het initiatief 'Kerk op schoot' laat heel goed zien hoe wezenlijk dat is.

Kinderen leven en beleven het leven met al hun zintuigen. Wat er met hen – en met de mensen die het meemaken – gebeurt als ze als het ware in de verhalen van de Bijbel terechtkomen, is prachtig om te zien. De kinderen worden uitgenodigd en aangeemoedigd om iets te doen met en in het verhaal, dat daardoor tot leven komt.

Ik las het boekje *Dominee Beer en Siep gaan naar de kerk*, en werd getroffen door de rake en korte teksten, en – natuurlijk – door de prachtige illustraties. Het brengt het dichtbij, in de leefwereld van kinderen.

Bij alles wat ik bekeek en las, moest ik denken aan Psalm 8, waar het dan toch maar staat dat Gods luister wordt bejubeld door

de mond van kinderen en zuigelingen. En Jezus dankt zijn Vader dat Hij de grote dingen van het evangelie aan kleine kinderen geopenbaard heeft (Matteüs 11:25, NBG). Of dat ook wat zegt! — Jan van 't Spijker

Anne Richards, *Children in the Bible: A fresh approach*, London: SPCK, 2013, £ 12,99

Heeft God Adam en Eva geschapen als volwassen mensen? Het lijkt er wel op, als we afgaan op de vele schilderijen die de

schepping van de mens verbeelden. Maar, volwassen mensen hebben een geschiedenis; een veelheid aan ervaringen die hen geraakt, gevormd en misschien ook wel gehard hebben. Moeten we Adam en Eva niet veel meer zien als 'nieuwe mensen', net zoals elk kind een 'nieuw mens' is? En als 'nieuwe mens' zijn Adam en Eva geschapen naar het beeld van God. Als we naar deze 'nieuwe mens' kijken zien we iets van God. In haar boek wil Anne Richards laten zien hoe in de Bijbel, in het verhaal van God, duidelijk wordt dat God zichzelf juist in en door kinderen wil laten kennen. Richards laat zien dat kinderen niet alleen *deel zijn* van het verhaal van God, maar ook *actieve*

Tip van de Redactie

- Kerk op schoot

Wie meer wil weten over 'Kerk op schoot' kan rondkijken op www.kerkopschoot.nl en op www.domineebeer.nl.

deelnemers die het verhaal vormgeven. In deze verhalen ontdekken we hoe God in de wereld aan het werk is, vanuit en door het kind. Hier leren we God niet slechts kennen via woorden en tekst, maar ook in de dagelijkse realiteit van vreugde en pijn, handelingen en keuzes, gebeurtenissen en ervaringen.

De verhalen worden dan ook beschreven aan de hand van woorden die volgens Richards een deel van het God-verhaal duidelijk maken: zijn, groeien, handelen, heel en genade. Kinderen worden geroepen door God ('zijn', hoofdstuk 1). God zet alles in het werk om kinderen te redden ('groeien', hoofdstuk 2). Kinderen handelen in naam van God ('handelen', hoofdstuk 3). God geneest kinderen in de keuze voor de gemarginaliseerde ('heel', hoofdstuk 4). Het kind als voorbeeld en onderwijzer ('genade', hoofdstuk 5).

Dit heeft consequenties voor de plaats die kinderen krijgen in de kerk. Richards beschrijft de kerk als de 'jonge familie van God', waarin broers en zussen samenwonen in het huis van God, de Moeder en Vader. Volwassenen worden dan ook opgeroepen het Evangelie van Gods nieuwe wereld te ontvangen als kinderen, lerend van kinderen en van de spiritualiteit van kinderen. Dat betekent dat kinderen serieus genomen moeten worden, maar ook dat ze worden beschermd, onderwezen en verzorgd, zonder verstikt te worden door volwassen overbezorgdheid of neerbuigendheid.

Dit is geen nieuw boek. Het is ook zeker niet het eerste of meest diepgravende boek over dit onderwerp. Wat dit boek verrassend maakt, is de hermeneutische keuze om de

bijbelse verhalen waarin kinderen een rol spelen, te lezen als verhalen van openbaring; als verhalen waarin het kind als actief subject van openbaring in het midden staat. 'God biedt ons het Koninkrijk aan als kinderen. Alleen in een kind-gelijke spiritualiteit, lerend van echte kinderen, kunnen we ontdekken hoe we als kinderen van dat Koninkrijk kunnen leven.'

— *Berdine van den Toren-Lekkerkerker*

Freek L. Bakker, *Het verdriet van de zending. De stem van de kinderen in Nederland*, Zendingserfgoedreeks 1, 2021, € 15, verkrijgbaar via zendingserfgoed.nl/publicaties

Beklemming, in de vorm van een steeds groter wordende bubbel verdriet, is de meest treffende beschrijving van wat de persoonlijke verhalen in dit boek bij lezing opriep. De verlatenheid, het weggestopte verdriet van kinderen die werden geofferd voor de roeping van God voor zending die hun ouders voelden, is tastbaar. In de eersteling in een serie die de Stichting Zendingserfgoed voornemens is uit te geven, haalt auteur en eveneens kind-in-Nederland-zonder-ouders Freek L. Bakker treffend aan: er was niets gepubliceerd over het lot van de Nederlandse kinderen van zendelingen die voor hun, vaak middelbare, schoolopleiding alleen naar Nederland werden gestuurd.

Het is even ploeteren door de uitgebreide kroniek van zendingsfamilies, gelardeerd met rake citaten zoals die van Arie Kruyt

die in 1897 op verlof zijn drie dochters weer zag en constateerde: ‘Het spontane van vroeger was weg ... Hij had keurige kinderen, maar ... waren het zijn kinderen nog?’ Om vervolgens door de levensverhalen van dertien mensen in het leed van de gemiddeld twaalfjarige die letterlijk moeder- en vaderziel alleen naar Nederland vertrok of in Nederland achterbleef te worden ondergedompeld. Soms vonden zij, nu tussen de 84 en 58 jaar oud, iets van het ouderlijk huis bij familie, meestal kwamen zij terecht bij vreemde pleegouders of internaten. Mensen van beste wil en bedoelingen, echter zonder het diepe besef van de cultuurschock en laat staan van het grote verdriet van de scheiding van ouders en broers en zussen, de eenzaamheid en de vervreemding. Ontheemd, tussen culturen, vanuit het leven in de tropen (Indonesië, Suriname) naar het keurige

aangeharkte Nederland, het heeft op alle kinderen een leven lang invloed.

Natuurlijk was meer kinderen van *expatriates* dit lot beschoren. Wat de situatie van kinderen van zendelingen onderscheidt, is de sterke verbondenheid aan de roeping van God, de aanwezigheid van het ‘God-deel’; het hele gezin staat in het teken van het werk van de ouders. In een theologische uiteenzetting worden verhalen over offeren (Oude Testament) en alles achterlatend Jezus volgen aangehaald.

Tegenwoordig is het ondenkbaar dat zendingsorganisaties nog op deze manier gezinnen uitzenden. In de jaren zestig kwam langzaamaan de ommezwaai in denken. Maatschappelijk zowel als psychologisch, en gelukkig ook bij de zendingsorganisaties. Reizen werd makkelijker, mensen zijn geen levenslange zendelingen meer en het inzicht dat kinderen op zo’n jonge leeftijd

Marie van Voorst van Beest, *Bijbels Vertelboek voor de vijfjes*, Weshill Bibliotheek, 1947

Sinds 1926 zijn de *Vijfjes-vertelboeken* in Zondagsschool en huisgezin regelmatig gebruikt. Uit het voorwoord van deel 8 komt dit illustratieve citaat:

‘Bij de keuze van de Bijbelse stof bedenke men vooral, dat vier- en vijfjarigen hun eigen gedachtenwereld hebben en in een zeer beperkte kring leven, zodat vele verhalen, die wij aan Kleintjes en

Juniors vertellen, aan hun gedachtenwereld vreemd zijn. Veel uit de Oosterse sfeer is hun volkomen vreemd en daar zijn ze ook niet aan toe. Alleen verhalen, die spelen in de gezinssfeer, liggen het kind van deze leeftijd. Daarom vullen wij ook aan door geheiligde verbeeldingskracht. Wij waken er echter voor te ver te gaan en hun dingen te vertellen, die zij later weer moeten afleren.’

— Rob van Essen

echt niet zonder hun ouders moeten opgroeien, hebben de praktijk radicaal veranderd.

Freek Bakker, zelf dominee en kind van zendelingen, schreef een integer en leesbaar boek over een nog onbeschreven zeer pijnlijk aspect van zending. Nu vanuit de stem van het kind. En tussen de regels doorsijpelt de pijn van de ouders door. Dit werk is het eerste, maar zal zeker niet het laatste woord over dit onderwerp zijn.

— *Praxedis Bouwman*

Tip van de Redactie

- 'Een lam voor mij'

Langs verhalen die zich afspelen in het Egypte van toen en het Jeruzalem vele jaren later en door de uitleg van de Sedermaaltijd met allerlei opdrachtjes kunnen kinderen leren waarom het Pesachfeest zo bijzonder en mooi is. Met bijzondere schilderijen door Nelleke Tak en tekst van Gerdine Bonhof.

vierenwatvierenkunt.wordpress.com

Twaalf stellingen uit het wereldwijde jeugdwerk

Samen met kerkleiders uit Zuid-Soedan, Kenia, Rwanda, Malawi en Congo heeft zendingsorganisatie GZB twaalf stellingen samengevat voor een jeugdvriendelijke kerk.

1. Kinderen, tieners en jongeren ervaren dat ze welkom zijn in onze gemeente(n).
2. In onze gemeente(n) dagen we ouderen en leidinggevendenden uit om na te denken over de geestelijke betekenis van jongeren in het Lichaam van Christus.
3. De ideeën van jongeren worden gewaardeerd en gebruikt in onze kerk.
4. Jeugdwerk is een integraal onderdeel van ons gemeente-zijn: jongeren worden uitgenodigd om bij alle onderdelen en taken van de kerk betrokken te zijn.
5. Tijdens pastorale bezoeken is er speciale aandacht voor kinderen en jongeren.
6. Kinderen en jongeren worden door de kerk geholpen om hun door God gegeven talenten te ontdekken.
7. Kinderen en jongeren hebben de mogelijkheid om hun talenten ook daadwerkelijk in te zetten voor de opbouw van de gemeente.
8. Er is een duidelijke visie op hoe en wat jongeren moeten leren (curriculum).
9. In onze opleidingen trainen we predikanten in het theologisch denken over kinderen en jongeren.
10. In onze kerken rusten we leiders toe om zich in liefde te verbinden aan jongeren.
11. In onze kerken zijn er mensen die opkomen voor de belangen van kinderen en jongeren.
12. In ons jeugdwerk denken we vooral in menselijk kapitaal in plaats van geld.

Bron: GZB

23 april

IZB Symposium:

'Werken aan de kerk van morgen'

Nieuw perspectief bieden voor de kerk in tijden van krimp, met als hoofdsprekers predikant René van Loon en evangelist Nico Grijzenhout. 'Durven we voorbij de coronavragen van vandaag na te denken over de kerk van morgen? Wat staat ons nu te doen, waar komt het op aan? Welke nieuwtestamentische lessen zijn daarbij essentieel? Welke inspiratie biedt 'geloven in seizoenen'?

10.00-12.30 uur, *Gebouw Maranatha bij Julianakerk, Prins Bernhardlaan 26, Veenendaal; aanmelden: robertduiker@markt10.nl*

23 april

OMF Mission Event:

'Mind your step'

'Mind your step', let op wat er nu gaat komen. Want er is meer dan dit leven hier, er zijn andere mensen die ook zo hun leven leven, maar wat weet jij van hen? En wat hebben jullie met elkaar te maken? In deze wandeling nemen we je mee van de loopband af, in een ontdekkingstocht langs andere landen, andere bevolkingsgroepen en attenderen jou erop: Mind your step. Welke stap mag jij, samen met God, gaan zetten? Tijdens je wandeling over de beleavingsroute passeer je een zestal 'stations'. Bij ieder station delen we op inspirerende en interactieve wijze ervaringen uit een van de landen in Oost-Azië waar we werkzaam zijn.

10.00-13.00 uur, *Henschotermeer, Woudenberg; aanmelden online op omf-nl.formtitan.com/missionevent#/*

13 mei

Oecumenelezing 2022

Het thema van de Oecumenelezing 2022 is het thema van de assemblee van de Wereldraad van Kerken begin september in het Duitse Karlsruhe: 'De liefde van Christus beweegt de wereld tot verzoening en eenheid'. Peter Nissen laat zich daarbij inspireren door het beeld van de kerk als een veldhospitaal in een gewonde wereld, een beeld dat paus Franciscus in het eerste jaar van zijn pausschap heeft gebruikt. Dat vraagt ook in Nederland om een publieke stem van de kerken, een publieke theologie, die bereid is het slagveld op te zoeken en wonden te helen.

Vervolgens vindt een forumgesprek plaats onder leiding van Christien Crouwel. Een jongerenpanel, bestaande uit Ruben van der Kaap, Crystalina Agyeman-Prempeh, Tabitha van Krimpen en Fokke Wouda, geeft respons op de inleiding.

15.00-17.00 uur, *Geertekerk,*

Utrecht; opgeven: raadvankerken.nl/oecumenelezing/#aanmelding-oecumenelezing

10 juni

MemberCare-dag:

'Sla acht op mijn klagen'

'Niet klagen maar dragen en bidden om kracht.' Waarom staan er dan in de Bijbel zoveel klaagzangen, is er zelfs een heel bijbelboek dat Klaagliederen heet? En waarom klagen mensen dan wel, zelfs zendingswerkers, zij het met schroom? Helma Rem deed voor haar MA in MemberCare onderzoek naar de waarde van 'lament' voor zendingswerkers. Het thema van deze toerustings-

dag van MemberCare Nederland is dan ook: 'Sla acht op mijn klagen' – de waarde van *lament* in *member care*. Tijdens deze dag zal René Houtman het thema vanuit een theologisch perspectief bekijken en Helma Rem deelt de bevindingen van haar onderzoek. 9.30-16.30 uur, NGK De Lichtboog, Kruisboog 22, Houten; € 35 inclusief lunch; aanmelden: membercare.nl/toerustingsdag/register

28 juni

Minisymposium

'Lex orandi – lex credendi'

Wordt op 28 juni georganiseerd door het Oud-Katholiek Seminarie rondom 'de wet van het bidden is de wet van geloven', naar aanleiding van het gelijknamige boek van de Zwitserse oud-katholieke oecumenicus en liturgicus Herwig Aldenhoven (1933-2002). Twee 'bronnen' voor deze TussenRuimte zullen spreken: dr. Samuel Goyvaerts van Tilburg School of Catholic Theology en ds. Trinette Verhoeven, classispredikant Utrecht, Protestantse Kerk in Nederland.

Lutherse kerk, Hamburgerstraat 9, Utrecht. Zie voor het boek: <https://www.aschendorff-buchverlag.de/detailview?no=12263>

9 t/m 14 juli

IAMS Global Assembly

Onder de titel 'Powers, Inequalities, and Vulnerabilities: Mission in a Wounded World' organiseert de International Association for Mission Studies (IAMS) haar vijftiende Assemblee in Sydney, Australië. Het is de eerste keer dat deze bijeenkomst in Oceanië plaatsvindt. Bij het bepalen van het thema voor de assemblee zocht het uitvoe-

rend bestuur naar een manier om aandacht te schenken aan het feit dat missionaire activiteit nu en altijd ondernomen wordt in een wereld die gekenmerkt wordt door wonden in vele vormen. Wij willen deze zending – verleden, heden en toekomst – beschouwen in het licht van de wonden waarmee de wereld en haar volkeren worden geconfronteerd, wonden waarop de christelijke zending heeft trachten te reageren en die zij soms heeft helpen maken. Het bestuur nodigt de assemblee uit christelijke zending te beschouwen als het onderzoeken en aanpakken van macht, ongelijkheden en kwetsbaarheden vanuit een verscheidenheid aan perspectieven over het hele spectrum van zendingstudies.

31 augustus t/m 8 september

11e Algemene Assemblee

Wereldraad van Kerken

De elfde Algemene Assemblee van de Wereldraad van Kerken (World Council of Churches, WCC) vindt plaats van 31 augustus tot 8 september 2022 in Karlsruhe, Duitsland, onder het motto: 'De liefde van Christus beweegt de wereld tot verzoening en eenheid'.

De Wereldraad van Kerken werd in 1948 als overlegorgaan van de orthodoxe, oud-katholieke, anglicaanse, protestantse en andere kerkgemeenschappen van de Reformatie opgericht in Amsterdam. Het is het belangrijkste oecumenische overlegorgaan. Om de zes à acht jaar wordt een algemene assemblee gehouden, het hoogste besluitvormende orgaan. Voor de ontmoeting worden 775 afgevaardigden van de 350 lidkerken verwacht.

TussenRuimte 2022 | 2

Een plek onder de zon

Wonen, Nederland, crisis. Wonen is een universeel recht van de mens. Wonen, waar, hoe, als je niet veilig thuis kunt zijn, geen dak boven je hoofd hebt? Aanleiding voor *TussenRuimte* om dit thema nader te verkennen. Ieder mens heeft een woning nodig. Een woning biedt veiligheid, bescherming tegen hitte en kou, een thuisbasis. Wanneer we geen dak boven ons hoofd hebben, missen we iets wezenlijks.

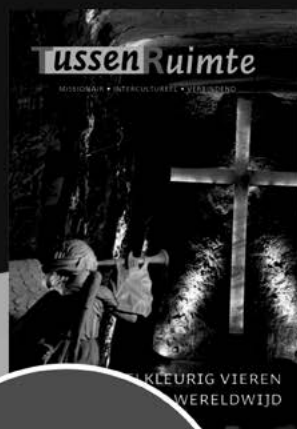
We beschouwen een woonplek als een mensenrecht. Maar het lijkt er niet op dat we dit mensenrecht kunnen realiseren voor iedereen. Hoeveel geld je hebt, is heel belangrijk geworden voor waar je kunt wonen, zowel in Nederland als wereldwijd. De allerarmsten wonen in slechte huizen en vaak ook op gevaarlijke plaatsen. Ieder mens heeft haar of zijn verlangens op het vlak van het wonen. Jonge mensen willen hun ouderlijk huis verlaten en zelfstandig worden. Daklozen willen een veilige plek om te slapen. Nomaden willen hun reizende leefstijl voortzetten. Wat betekent ons huis voor ons menszijn? Welke taak zien overheden voor zichzelf? In de meeste landen zien zij niet de slechte woonsituatie als probleem, maar vinden ze dat de mensen die daarin verkeren problematisch zijn. Hebben christenen en kerken een ander verhaal? Volgende keer, in *TussenRuimte*!

TussenRuimte 2022|3 (september) heeft als thema
‘Zeventig jaar Molukse kerken’.

TussenRuimte 2022|4 (december) zal insteken op
‘Wederkerigheid en gelijkwaardigheid’.

TussenRuimte

MISSIONAIR • INTERCULTUREEL • VERBINDEND

**Kwartaaltijdschrift voor
mensen en organisaties
in het missionaire veld
wereldwijd**

2 nummers
€18,-

Actuele thema's in de missionaire praktijk worden intercultureel verbreed en theologisch uitgediept. Het debat over bestaande missionaire en religieuze praktijken wordt gestimuleerd.

Kijk op www.kokboekencentrum.nl/tijdschriften/
tussenruimte voor uw (cadeau)abonnement
of meer informatie

KokBoekencentrum
tijdschriften

NIEUW VERSCHENEN

Onze leestips voor (n)u!

Op reis door de wereld van religie. Met antwoorden op alle vragen over wereldreligies en minder bekende geloofsstromingen.

Bekijk het
filmpje

HARDBACK | € 49,99

Een hoopvol betoog tegen angst en onzekerheid. Een betoog waarin de toekomst ook zekerheden biedt.

PAPERBACK | € 17,99

Een levende theologie die dicht op de huid zit van de ziel van het christendom.

PAPERBACK | € 22,00

Van kerkverlating tot geloofsgroei en roeping: het verhaal van een jonge theoloog.

PAPERBACK | € 17,99

Nu verkrijgbaar in de boekhandel en
via www.kokboekencentrum.nl

De
theologie
podcast

Dompel je
onder in de
wereld van
theologie

KokBoekencentrum
UITGEVERS | UTRECHT